کۆماری کورد لە مەهاباد

نووسینی: ئارچی رۆزوێڵت

وەرگێران لە ئینگلیزییەوە بۆ کوردی: خالید عەزیزی

THE MIDDLE EAST JOURNAL

VOLUME I JULY 1947 NUMBER 3

THE KURDISH REPUBLIC OF MAHABAD

Archie Roosevelt, Jr.

THE DREAM of Kurdish nationalists, an independent Kurdistan, was realized on a miniature scale in Iran from December 1945 to December 1946. The origin of the little Kurdish Republic, its brief and stormy history, and its sudden collapse is one of the more illuminating stories of the contemporary Middle East. Its strangely discordant themes of tribal warfare, rival imperialisms and social systems, medieval chivalry and idealistic nationalism well illustrate the complexity of the Kurdish picture, involving as it does a people never united and now split among five nations, none of which is sympathetic to Kurdish nationalist aspirations.

ᵥ ARCHIE ROOSEVELT, JR., served as Assistant Military Attaché in Tehran from March 1946 to February 1947. During this period he made a special study of the Kurdish situation and was one of four Americans to visit Mahabad during the brief existence of the Kurdish Republic.

ئارچیی ڕۆزویڵت ئەفسەری دەزگای زانیاری ئەمریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و نەوەی تێیدۆر ڕۆزوێلت ٢٦مین سەرکۆماری ئەمریکا، سەردانی مەهاباد و پێشەوای کردووە و ئەو ووتارەی دەربارەی کۆمار لە ساڵی ١٩٤٧دا لە گۆڤاری میدڵ ئیست جۆرناڵدا، بڵاو کردۆتەوە.

***

ئاواتی ناسیۆنالیسمی کورد واتە کوردستانێکی سەربەخۆ، لە ماوەی دیسامبری ١٩٤٥ تا دیسامبری ١٩٤٦، لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی بچووک لە کوردستانی ئێران‌دا وەدیهات. چۆنیەتی دامەزران و پێکهاتنی کۆماری کورد، مێژووی کورت و پڕ لەرووداوی ئەو، هەروەها تێکچوونی کوتوپڕو لە نەکاوی، یەکێک لە بەسەرهاتە هەرە روون و بەرچاوەکانی سەدەی بیستەمە لە رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا.

گەلێک دیاردەی نالێکی وەک ناکۆکی و کێشەی نێو عەشیرەتەکان، ململانیی ئیمپریالیستەکان، سیستمی کۆمەڵایەتی، ئازایەتی و جوامێری بە شێوەی سەدەکانی نێوەڕاست، کوردایەتییەکی لە خۆدا قەتیس‌کراو، پڕگیروگرفت بوونی مەسەلەی کوردمان زۆر بە باشی بۆ دەردەخەن. لە هەمان کاتدا ئەو راستییەشمان بۆ دەستنیشان دەکەن کە ئەو خەڵکە هەرگیز یەکگرتوو نەبووە و ئێستاش بە سەر پێنج وڵاتدا، کە هەموویان دوژمنی ئەوانن دابەش کراوە.

هێزەکانی بریتانیا و سۆڤیەت لە سیپتامبری ١٩٤١دا ئێرانیان داگیرکرد و بارگەوبنەیان بە رەزاشا پێچاوە. سەربازەکانی رەزاشا هەر یەکەی بە لایەکدا بۆی دەرچوون و چەکەکانیان یان فرۆشت، یان کەوتە دەست ئەو عەشیرەتانەی کەوا سەرەڕای هەوڵ و تێکۆشانی زۆری رەزاشا، سیستم و داب و نەریتی عەشیرەتیی خۆیان هەروەکی خۆی پاراستبوو.

عەشیرەتەکانی کورد کە لە مەڵبەندە شاخاوییەکانی سنووری عێراق و تورکیە دەژیان، واتە لە ماکۆ لە بناری زنجیرە کێوەکانی ئارارات لە باکوور، هەتا قەسری شیرن لە سەر رێگای کرماشان و بەغدا، لە باشوور لەو عەشیرەتانە بوون کە دەرفەتەکەیان قۆزتەوە و لە رووخانی حکوومەتی ئێران فرە کەڵکیان وەرگرت. لە مەڵبەندی باکوور بە هۆی ئەوەی کە سۆڤیەت هێزێکی زۆری ئەرتەشی لە شارەکانی رەزائیە، شاپور،خۆی و ماکۆ، نیشتەجێ کردبوو؛ عەشیرەتەکانی رۆژئاوای گۆلی ورمێ خۆیان بە هێز و پشت ئەستوور بە سۆڤیەتییەکان دەزانی.

دوای لەنێو چوونی ئاسـەواری دەسـەڵاتی دەوڵەتی ناوەندیی ئێران، سـۆڤیەت پێوەندی خۆی لەگەڵ عەشیرەتەکانی وەک جەلالی لە باکوور، شکاک لە کێوەکانی ڕۆژاوی شاپور، هەرکی لە ڕۆژئاوای " رەزائیە" پایەدار راگرت و درێژەی پێدا. ئەو عەشـیرەتانە لەلایەن سـۆڤیەتەوە ئیزنی بە دەسـتەوەگرتنی دەسـەڵاتی ناوچەکانی خۆیان پێدرا، بە مەرجێک هێمنایەتی مەڵبەندەکە بپارێزن و دەغڵ و دانیش بە ئەرتەشـی سـوور بگەیەنن. لە ناوچە تەریک و دوورکەوتووەکانی نیزیک رێگای کرماشـان و بەغدا کە یەکێک لە شـوێنە گرینگ و سـەرەکییەکانی پیوەندی و هێنان و بردنی کەرەسـەی پێویسـت لە نێوان وڵاتە هاوپەیمانە رۆژئاواییەکان و یەکییەتیی سـۆڤیەت دابوو، عەشـیرەتەکان لەلایەن هێزەکانی ئینگلیسەوە بە تەواوی بێدەنگ و دەمکوت کرابوون.

دوای پاشەکشە و هەڵاتنی ئێرانییەکان، مەڵبەندێکی گەورەو بەربڵاو لە نێوان هێزەکانی ئینگلیس و سۆڤیەتدا ئازاد بوو، کە کوردەکان دەیانتوانی بیهێننە ژێردەسەڵاتی خۆیان.

لەسـەرەتاوە دووناوچە ئاژاوەیان تێدابوو. یەکیان مەریوان و کێوەکانی هەورامان بوو، کە مەحمودخانی کانیسـانان دەسـەڵاتێکی لەرزۆکی لەو ناوە دامەزراندبوو. مەڵبەندەکەی تریش بانە بوو، کە حەمەرەشـیدخان حکوومەتێکی لەوێندەرێ پێکهێنابوو و تەنانەت سەردەشت و سەقزیشی دەگرتەوە. ناوبراو ماوەیەکی زۆر بوو بۆ عێراق دوور خرابۆوە.

هەردووی ئەو سـەرۆک عەشـیرەتانە، کاتی خۆی لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە وەک دەسەڵاتدار و جێگری دەوڵەت لە ناوچەکەدا بە رەسمی ناسرابوون، بەڵام پاش ماوەیەک ئەرتەشی ئێران ناوچەکانی گرتەوە و ئەوانیش دەرکرانەوە بۆ عێراق.

هەتا ئاخر و ئۆخری سـاڵی ١٩٤٥ هەمووی ئەو بەشـەی کوردسـتان کە کەوتبوو باشـووری خەتی سـەقز و بانە و سـەردەشـت، بە تەواوی کەوتە ژێر دەسـەڵاتی دەوڵەتی ئێران. بەو جۆرە ئەو مەڵبەندە ئازاد و بەربەرینە، بەرتەسـکتر بۆوە و بوو بە ناوچەیەکی بچووک لە نێوان ئەو خەتە لە لایەک، و هێزەکانی ئەرتەشـی سـۆڤیەتی نیشـتەجێ لە " رەزائییە" لە لایەکیترەوە.

ناوچەیەک کە تەنیا تاکە شـارێکی بە مانای راسـتەقینەی خۆی تێیدا بوو، مەهاباد بوو کە پێشـتر بە " سـاوجبلاغ" ناسـرابوو کەوا لە چەند کیلۆمیتری باشـووری گۆلی ورمێ هەڵکەوتووە.

دامەزرانی کۆمەڵەی ژێکاف

لە شـاری مەهاباد، شـارێک کە لەلایەن وڵاتە هاوپەیمانەکانەوە بە چارەنوسـی خۆی ئەسـپاردرابوو، جوولانەوەیەکیتری نەتەوایەتی کورد لە دایک بوو. لە ١٦ی مانگی ئاگوسـت(ئووتی) سـاڵی ١٩٤٣، دە پازدە کەس لە وردەبورژوا و روناکبیرەکانی مەهاباد کۆمەڵەی ژێ کاف، کۆمەڵەی ژیاندنەوەی کوردیان دامەزراند. (١)

بە مەبەستی لە بەرچاو گرتنی گرینگیی کاری نهێنی، رادەی ئەندامانی کۆمەڵەی تازە پێکهاتوو لە ١٠٠ کەس بەرەوژوورتر نەچوو وئەوانیش لە شانەکانی کۆمەڵەدا رێکخرابوون.

کۆبوونەوەی حەوتوانەی کۆمەڵە قەت دووجار بەدوای یەکدا لە جێگەیەک نەدەگیرا. پێڕەو و پرۆگرامی کۆمەڵە بە تەواوی ناسیۆناڵیستی بوو و یەکێک لەمەرجەکانی ئەندام بوون لە کۆمەڵەدا ئەوە بوو کە دایک و باوکی ئەندامی داواکار، هەردوکیان دەبوو بە رەچەڵەک کورد بن. بە لەبەر چاو گرتنی پێوەندی و تێکەڵاوی کوردەکان و ئاسۆرییەکان لەگەڵ یەکتر، ئەوکەسانە کە دایکیان ئاسۆڕی بوایە، دەیانتوانی ببن بە ئەندامی کۆمەڵە.

کۆمەڵە نەتەنیا هەر لە کوردستانی ئێران، بگرە لە پارچەکانیتری کوردستانیش زۆر زوو پەرەی ئەستاند. هۆی پەرەئەستاندنەکەی ئەوە بوو کە کوردەکان کۆمەڵەیان وەک دیاردەیەکی نوێ و رێکوپێک دەدی کە جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ حیزب و پارتە سوننەتییەکانی کوردستان هەبوو. لە شارەکانی کوردستانی عێراق وەک مووسڵ، کەرکوک، هەولێر، سولێمانیە، رەواندز و شەقڵاوە لقی کۆمەڵە پێکهاتن. تەنانەت لە کوردستانی تورکیاش کە خەبات و تێکۆشان لە پێناو کوردایەتیدا سزا و تاوانی مەرگی بۆ دیاری کرابوو، لقی کۆمەڵە دروست کرا. سەرۆک عەشیرەتەکانی دەوروبەری مەهاباد بە ناردنی نوێنەر بۆ لای کۆمەڵە، رایانگەیاند کە یارمەتیی کۆمەڵە دەدەن. لە لایەن کۆمەڵەوە بە عەشیرەتەکان گوترابوو کە ئێستا پێویستیمان بە ئێوە نیە، بەڵام لەوانەیە لە داهاتوودا پێوەندیتان لەگەڵ بگرین.

ئەوە شتێکی روون و ئاشکرا بوو کە هەردووک گەورەهێزەکان هەر لەسەرەتاوە زۆریان دڵ بە مەڵبەندەکەوە بوو و گەرەکیان بوو کە کۆمەڵە بناسن و زانیارییان لەسەری هەبێ.

ئینگلیس بە هۆی ئەوە کە چاڵە نەوتییەکانی کەرکوک هەڵکەوتوو لە کوردستانی بەدەستەوە بوو، زۆر بەوردی و بە تێبینییەوە سەیری رووداوو ئاڵوگۆڕەکانی کوردستانی دەکرد.

هەرچەند کە کاربەدەستانی ئینگلیس لە شارەکانی کەرکوک، هەولێر، سولێمانیە و رەواندز نیشتەجێ بوون، بەڵام دیسانیش یاریدەدەری سیاسی ئینگلیس لە موسڵ، جار بە جار سەری لە مەهاباد دەدا. ئینگلیس بۆ ئەوەی دڵی عەرەبان لە خۆی نەکا و نەیان رەنجێنێ، پشتگری مەسەلەی کوردی نەدەکردو هیچ چەشنە یارمەتییەکی بە جوڵانەوەی کوردستان نەدا. بەو جۆرە گوێیەکان لە ئاست دەنگی هاواری ناسیۆناڵیسمی کورد کەڕ و نەبیست مانەوە.

دەست تێوەردانی سۆڤیەت

تا ئەو جێگایەی پێوەندی بە سـۆڤیەتەوە بێ، مەسـەلەکە جۆرێکی دیکە بوو. واتە لەسەرەتاوە سۆڤیەتییەکان بەوە نەگەیشتبوون کە لە ناو کورداندا کار بکەن، هەرچەند کە ئەوان سـاڵی ۱۹٤۲ بە بانگکردنی گەورە دەرەبەگەکان بۆ باکۆ جارێک ئەو کارەیان کردبوو.

تەنانەت لە بەهاری ئەو ساڵەدا دوای هێرشی کوردەکان بۆ سەر گوندەکانی بەرەی رۆژئاوای گۆلی ورمێ، سـۆڤیەت ئەرتەش و ژاندارمەی ئێرانی هێناوەو دایمەزراندنەوە(هەرچەند کە ئەوان بەهۆی بێدەسەڵاتی لە ئاست سۆڤیەتدا دەرەتانی هیچ چەشنە جم و جۆڵێکیان بۆ نەمابۆوە). ئێستا وادەردەکەوێ کە سـۆڤیەت لە میکانیزمی مەسەلەکە و لە چەند و چۆنی وەزعەکە گەیشتبێ.

ئازەربایجان و کوردستان لە سـاڵی ۱۹٤٤ دا پڕببوون لە ئەفسەرانی سیاسی و کاربەدەستانی‌تری سۆڤیەت کە زۆربەی زۆریان لە موسوڵمانەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت بوون. کار و تێکۆشانی ئەوان لە کوردستان لە لایەن کۆنسولی سۆڤیەت لە رەزاییەوە بەرێوە دەچوو. یاریدەدەری ئەو کارو هەڵسووڕانە کاپیتان جەعفەرئۆف بوو کە خۆی یەکێک لە ۱۵۰۰۰۰ کوردی دانیشتووی سۆڤیەت بوو. جەعفەرئۆف جلوبەرگی کوردی دەبەر دەکرد و زۆر بە ئازادی و تێرادیوی بە ناو عەشیرەتەکان و گوندەکانی کوردستاندا دەسوڕایەوە.

کار و تێکۆشـانی سـۆڤیەت لە مەهاباد لەو رۆژەوە دەسـتی پێکرد کە دوو کەس لە کاربەدەسـتانی ئەوان بە ناوەکانی، عەبدوڵائۆف و حاجی‌ئۆف بە رواڵەت بە مەبەسـتی کڕینی ئەسپ بۆ ئەرتەشی سوور هاتبوونە شار. وادیار بوو کە بە رێکەوت و بە شانس ئەو هەلەیان بۆ رەخسا و لەگەڵ جووڵانەوەی نەتەوایەتیی کوردستان پیوەندی‌یان گرت. رێکەوتەکە بەو جۆرە بوو: رۆژێک عەبدوڵائۆف لە دوکانی مەشروب فرۆشیی کابرایەکی ئەرمەنی چاوی بە پیاوێکی کورد دەکەوێت کە جلوبەرگی کوردی دەبەردا دەبێ، عەبدوڵائۆف تاریف و ئافەرینی کابرا دەکا کە جلوبەرگی (۲) نەتەوایەتی خۆی دەبەر کردووە.

کوردەکە کە دەرکەوت یەکێک لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە بوو، هەڵوێست و بۆچونەکەی عەبدوڵائۆفی پێ خۆش دەبی و دەست دەکەن بە قسە و باس و ئاڵوگۆڕی بیرورا. لە کۆتاییدا کوردەکە پرسیار دەکا و دەڵێ: ئەگەر گەلی کورد حیزبێکی میللی پێک بێنن، سـۆڤیەت چەک و چۆڵیان دەداتێ؟ عەبدوڵا زۆر زوو پرسـیارەکەی دەقۆزێتەوە و دەڵێ: بۆ ئێوە لە کێ دەترسن؟ کوردەکە وەڵام دەداتەوە و دەڵێ: ئێمە تەنیا لە دەرەبەگەکانی خۆمان دەترسـیین. عەبدوڵاش وێڕای هاودەردی، هەسـتی دژ بە دەرەبەگایەتی خۆی دەربڕی. کوردەکە عەبدوڵا دەباتەوە ماڵێک و لە وێندەرێ بە هاوڕێیانی‌تری رێبەرایەتیی کۆمەڵەی دەناسێنێ.

پێوەندیی زۆرتر لەگەڵ کاربەدەستانی سۆڤیەت گیرا و یەکێک لە رێبەرانی کۆمەلە کە زمانی رووســـی دەزانی، کرا بە رابیتی ئەو پێوەندی‌یانە. هەرچەند کە پێرەو و پرۆگرامی کۆمەڵە لە سێ خاڵی سەرەکی‌دا بێ لایەنی و سەربەخۆیی کۆمەڵەی دەستنیشان کردبوو، بەلام دیسانیش لەو کاتە بەولاوە کۆمەڵەش کەوتە بەرەی سۆڤیەتەوە.

هەر لەو ماوەیەدا voks ، رێکخراوی بەشـــی نێونەتەوەیی پروپاگەندەی ســـۆڤیەت، لە زۆربەی شـــوێنەکان کۆڕی پێوەندی کولتووری و کۆمەڵایەتی نێوان ســـۆڤیەت و ئێرانی دامەزراند. ئێســـتا ئیدی کۆمەڵە گەورە ببۆوە و چیتر نەدەکرا و نەدەگونجا لە ماڵی ئەم وئەودا کۆبوونەوە پێک بێنن. ســـەرکردایەتی کۆمەلە داوایان لە ســـۆڤیەت کرد کە لە مەهابادیش شـتێکی ئەوتۆ پێک بێنن. ئەوان هیوادار بوون بەوجۆرە جێگایەکیان وەدەست کەوێ بۆ ئەوەی بتوانن بێ گیروگرفت کۆبوونەوەکانی خۆیان درێژە پێ بدەن.

ســـۆڤیەتییەکان داواکەی ئەوانیان بەجێ گەیاند و کۆڕێک یا ئەنەســـتیتویەک دامەزرا، بەڵام نەک وەک " لقی کوردســـتانی" ئێران و ســـۆڤیەت، بەڵکو راســـتەوخۆ وەک کۆڕی پێوەندی کۆمەڵایەتی و کولتووری کوردســـتان و ســـۆڤیەت واتە (ئەنجومەنی فەرهەنگی کوردستان و شۆرەوی) ئەو جێگایە هەمیشە پڕ بوو لە خەڵک و فرە هاتووچۆی بە سەرەوە بوو.

کوردەکان بە مەبەســـتی سـپاس و پیرۆزبایی کردن لە دۆســـتی تازەیان، دەیان بەســـتە جگەرەی هەڵپێچراو لە تووتنی کوردستانیان بۆ قارەمانەکانی لێنینگڕاد بە دیاری نارد.

لە مەزنە ئاهەنگێک‌دا کە لە مانگی ئاوریلی ١٩٤٥ لەو شـــوێنە پێک‌هات، کۆمەڵە خۆی ئاشکرا کرد.

بەرپرســـی کۆنسوولی ســـۆڤیەت لە رەزاییە و بەرپرســـی voks لە ئازەربایجان وەک میوان بەشداری ئاهەنگەکە بوون. خاڵی سەرەکی بەرنامەکە شانۆیەک بوو بە ناوی دایکی نیشـــتمان، کە بەســـەرهاتی ژنێکی تێدا هاتبووە ســـەر پەردە کە لەلایەن ئێران و عێراق و تورکیاوە بێ حورمەتی پێدەکری و پاشـــان بە دەســـتی کوڕەکەی کە زۆر ئازا و نەترس دەبێ، رزگاری دێت.

بینەرانی شـــانۆکە، کە هەتا ئەو دەمە قەت شـــتێکی ئەوتۆیان نەدیبوو، بە تەواوی وەجۆش هاتبوون و رق و کینە و دوژمنایەتی لەمێژینەیان وەلانا و لە حاڵێکدا کە فرمێسکی چاویان دەڕژایە سەرشانی یەکتر، سوێندیان دەخوارد و بەڵێنیان دەدا کە تۆڵەی کوردستان بکەنەوە. لەئاکامی ئەم ئاهەنگەدا، قازی محەمەد ســـەرۆکی داهاتووی دەوڵەتی کورد لەلایەن کۆمەڵەوە وەرگیرا. ئەم وەرگیرانە بوو بە مایەی دلخۆشـــی و رەزامەندی ســـۆڤیەتییەکان. لەبەر ئەوەی ئەوان رێکخراوەیەکی دێموکراتیکی وەک کۆمەڵەیان زۆر بەکەیف نەبوو و دەمێک بوو لە یەکێک دەگەڕان بتوانن لەســـەری حیســـاب بکەن و بەگوێرەی سیاسەت و بۆچوونەکانی خۆیان رێکخراوەکە بەدەست ئەو رێبەریی بکەن.

سۆڤیەت کە لە سەرەتاوە هێز و توانای عەشیرەتەکانیان بۆ دەرکەوتبوو، راستەوخۆ لە سەرۆک عەشیرەتەکان نیزیک بوونەوەو داوایان لێکردن کە بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد رابەری بکەن. بەڵام تەنیا سێ لەو عەشیرەتانە شەخسییەت و تواناو دەسەڵاتی پێویستیان بۆ ئەم ئەرکە هەبوو.

قەرەنی ئاغای رەئیس‌العشایر، سەرۆکی بەرێز و حورمەتی مامەشەکان و سەرۆکی جێکەوتووی فیدراسیۆنێک کە خۆیان بەشێک لەو بوون.

ئەمەرخانی شەریفی، سەرۆکی شکاک و (باوکە گەورەی کوردستان)، ئەمیر ئەسعەدی دێبوکری، کۆنسێرواتیڤێکی بە زیپک و زاکوون و سەرۆکی ئیفتیخاریی ژاندارمە. ناوبراو لە لایەن ئێرانەوە کرا بوو بە بەرپرسی پاراستنی هێمنایەتی ناوچەکە. ئەو سەرۆک عەشیرەتانە بە هێنانەوەی بڕوبیانووی بە ئەدەبانە داواکەی سۆڤیەتیان رەد کردەوە.

بەو چەشنە ئەو جار قازی محەمەد، کە هەم قازییەتی وەک کەلەپوور بۆ مابۆوە و هەمیش سەرۆکی مەزهەبی مەهاباد و ئەندامی بنەماڵەیەکی زۆر بەرێز و حورمەت بوو، لە لایەن سۆڤیەتییەکانەوە پشتگیری لێکرا.

نوێنەرانی سۆڤیەت زوو زوو سەردانیان دەکرد و میوانی دەبوون. رەنگە بە هێنانی زەخت و گوشارێک بۆ ئێرانییەکان بە مەبەستی وەلانانی ئەمیر ئەسعەد لە نوێنەرایەتی دەوڵەت لە ناوچە و دانانی سەیفی قازی(برای قازی محەمەد) لە جێگای ئەو کە بوو بە سەرۆکی ژاندامەری یارمەتییەک بێ کە بە ئەویان کردبێ. دەڵێن قازی محەمەد دوای نیزیک بە ساڵێک تێکەڵاوی و شارەزایی پێویست لە بارەی کۆمەڵەوە، بە ناردنی پەیام داوای ئەندام بوونی لێکردن. بەڵام رێبەرایەتی کۆمەڵە، بڕیاریان‌دا کە قازی بە ئەندام وەرنەگرن، چونکە ئەوان، یەکەم لە خسووسیاتی تەک ئاژۆیی و دەسەلاتخوازیی ئەو ترسیان هەبوو، دووهەم هەر لەسەردەمی منداڵییەوە ئەوان جیاوازییان لە بەینی خۆیان لە لایەک و قازی و بنەماڵەکەی لە لایەکی ترەوە دەدیت. لەوانە بوو قازی دەسەڵاتی خۆی بەسەر کۆمەڵەدا بسەپێنێ و ناوەرۆک و مایەی دێموکراتیکی ئەو لە ناوبەرێ.

چونکە سۆڤیەت لەسەر پلانەکەی خۆی سوور بوو، زەخت و گوشاری بۆ کۆمەڵەش هێنا، ئەوانیش مەجبوور بوون کە قازی وەرگرن. هەروەکی بۆ خۆیان چاوەڕوانییان دەکرد، ئەنجامەکەی هەر ئەوە بوو کە تاقە کەسێک بە تەنیایی حیزبێک لە دەست خۆ بگرێ. وەرگیرانی قازی لە لایەن کۆمەڵەوە، ئەو دەرفەتەی بۆ سۆڤیەت پێک هێنا کە بتوانێ کوردەکان خێراتر بەرەو سیاسەت و خەتی خۆی راکێشێ، بە چەشنێک کە سۆڤیەت لە هاوینی ١٩٤٥، لە کوردستان‌دا زیاتر لە هەموو شوێنێکی‌تر خۆی بەهێزو پشتئەستوور دەبینی.

حیزبی توده(۳) وەک بەرەیەکی جەماوەری چەپی و ئامرازو دەستوپیوەندی سۆڤیەت لە زۆربەی شـوێنەکانی ئێران سـەرکەوتووانە ئەرکەکانی خۆی بەجێ دەگەیاند، بەڵام لە کوردستاندا هەرگیز نەیتوانی جێی خۆی بکاتەوە. ئێستا ئیدی سۆڤیەت لە بیری گەڵاڵە و پلانیتر دابوو، ئەوەیش ئەوە بوو کە بەری باکووری رۆژئاوای ئێرانیش بخاتە سەر خاکی خۆی. لە راستیدا ئەوان حیزبێکی سەربەخۆیان بۆ ئەوە ساز کرد کە جێگای حیزبی توده لە ئازەربایجاندا بگرێتەوە. حیزبێک کە ئیتر دەیتوانی بێ تووڕەکردنی حیزبی توده، راپەڕینیش پێکبێنێ و سـەربەخۆییش رابگەیەنێ و تەنانەت داوای پێکەوە لکاندنی وڵاتەکەی خۆی بە سۆڤیەتەوە بکات. لەسەر بڕیاری سۆڤیەت، حیزبی توده لە ئازەربایجان بارگەوبنەی پێچایەوە و حیزبی دێموکراتی ئازەربایجان کە زمانی تورکی وەک زمانی رەسمی راگەیاند و داوای جیابوونەوەی ئازەربایجانی لە ئێران دەکرد، جێگای ئەو حیزبەی گرتەوە.

کوردەکانی ئازەربایجانی رۆژئاوا، کە مەهابادیشـی دەگرتەوە هەرگیز چاوەڕوانی ئەوەیان نەدەکرد تێکەڵاوی حیزبێک بن کە تایبەتی بۆ ئازەربایجان و ناسیۆنالیزمی تورک پێک هاتبوو .

بۆ ئەوەی ئەوانیش لە چوارچێوەی پلان وگەڵالەی سـۆڤیەتدا جێگایەکیان پێ ببڕێ، دروسـتکردنی حیزبێکی دیکەش پێویسـت بوو. لە ۱۲ی سـپتامبردا کاپیتان نمازلو، بەرپرسی سۆڤیەت لە میاندواو، داوای لە سەرۆک عەشیرەتە بەناوبانگەکانی کورد کرد کە لەگەڵ قازی محەمەد و سـەیفی قازی بە مەبەستی سـەردانی کۆنسولی سـۆڤیەت بچن بۆ تەورێز. کاتێک ئەو کوردە سـەرلێشـێواوانە گەیشـتنە تەورێز، لە نەکاوڕا پییان گوترا کە بچن بۆ ناوەندی شـەمەنەفەر و لەوێندەرێ را سـواری شـەمەنەفەریان کردن و بردیانن بۆ باکۆ. ماوەی سێ رۆژ لە خانوویەکی خۆشی نیزیک شاردا مانەوەو بە گێڕان و نیشاندانی شـانۆ و ئۆپێرا، میونداریيان لێ کردن. رۆژی چوارەم رێنوێنیان کردن کە چاویان بە باقرۆف سـەرۆک کۆماری ئازەربایجانی سـۆڤیەت بکەوێ. باقرئۆف لە بارەی زوڵم و زۆرداری رەزاشا دەرهەق بە گەلی کورد گەلێک باسی بۆ کردن و رایگەیاند کە سۆڤیەت پشـتگیری حیزبێکی دێموکراتی تازەپێهاتوو دەکا کە بۆ رزگاری خەڵکی چەوسـاوە تێبکۆشێ، هەروەها داوای لەوانیش کرد لەگەڵ حیزبێکی ئەوتۆ بکەون.

باقرئۆف هێرشـی کردبووە سەر حیزبی توده و گوتبووی کە حیزبێکی زۆر بێ کەڵکە و بێجگە لە خوڵقاندنی گیروگرفت چیتری لەدەست نایە. هەروەها هێرشـی کردبووە سـەر کۆمەڵەی ژێ کاف و گوتبووی کە لە عێراق لەژێر چاوەدێریی جاسـوسـەکانی ئینگلیسدا پێکهاتووە و وەک ئامرازێکی دەستکرد لە خزمەت ئیمپریالیسمی بریتانیادان. پاش ئەوەی پێی راگەیاندبوون کە نابێ باسی سەفەرەکەی باکۆیان بکەن، کوردەکان سواری شەمەنەفەر کران و گەرانەوە تەورێز و لەوێندەرێشرا بە ئوتۆمبیلەکانی ئەرتەشـی سـوور هاتنەوە وڵاتەکەی خۆیان.

حیزبی دێموکراتی کوردستان

بەرهەم و ئاکامی ئەو سەفەرە زۆر زوو دەرکەوت. ماوەیەکی کورت دوای گەرانەوەیان، قازی محەمەد کۆبونەوەیەکی لەمرۆڤە ناسراوە بە نیوبانگەکان پێکهێنا و دامەزراندنی حیزبی دێموکراتی کوردستانی راگەیاند و داوای لە هەموو لایەک کرد کە پەیوەست بەو حیزبە بن. هەروەکی لە نێوەکەی ڕا دیار بوو، مەبەستی حیزب، دێموکراسی بە شیوە و مۆدێلی ئەمریکا بوو .

خەلکێکی زۆریش بە دڵگەرمییەوە بەدەنگ بانگەوازەکەیەوە هاتن. لە ڕاگەیاندراوێکدا کە لە لایەن قازی محەمەد و ١٠٥ کوردی بە ناوبانگەوە ئیمزا کرابوو، گوترابوو کە گەلی کورد ئێستا هیوادارە لە رزگاری دنیا لە دەستی فاشیزم کەڵک وەرگرێ و لە بەڵێنییەکانی مەنشووری ئاتلانتیک بێبەش نەبێ.

لە راگەیاندراوەکەدا هەروەها گوترابوو کە گەلی کورد شتێکی زیاتر لە مافە ئینسانیو قانوونییەکانی خۆی، کە رەزاشا لێی زەوت کردووە ناخوازێ. دەقی داواکانی ئەوان بەو جۆرە بوو :

١ گەلی کورد لە ئیران دەبی ئازاد بێ ولە چوارچێوەی ئێراندا ئۆتۆنۆمیی هەبێ و دەسەلاتی ناوچەکە لە دەست خۆیدابێ.

٢ زمانی کوردی دەبێ زمانی رەسمی بێ و لە خوێندن وکاروباری ئیداری‌دا بەکار بهێندری.

٣ پاڕلمانی مەڵبەندی کوردستان دەبێ زۆر زوو بە گوێرەی قانوونی ئەساسی هەڵبژێردرێ و چاودێریی کارو هەڵسووڕانی ئیداریی و کۆمەلایەتی بکا.

٤ هەموو کاربەدەستانی وڵات دەبێ لە خەڵکی ناوچە بن.

٥ بە مەبەستی پاراستنی قازانج و بەرژەوەندیی جوتیارو خاوەن موڵکەکان لەداهاتوودا، قانوونێک پەسند بکرێ.

٦ حیزبی دێموکراتی کوردستان بۆ بەهیزو پتەو کردنی یەکیەتی و برایەتی لەگەڵ خەڵکی ئازەربایجان، هەوڵی تایبەتیی دەدا، هەروەها یارمەتی خەڵکەکانی‌تر وەک ئەرمەنی و ئاسۆڕی دەدا کە لە ئازەربایجان‌دا دەژین.

٧ حیزبی دێموکراتی کوردستان بە کەڵک وەرگرتن لە کەرەسەو ئیمکاناتی سروشتیی، هەوڵدەدا ئەخلاق و ئابووری خەڵک باشتربکا و پەرە بە کشت و کاڵ و بازرگانی بدا، هەروەها ئاڵوگۆڕی پێویست لە خوێندن و پاکوخاوێنی‌دا پێک بێنێ.

٨ ئێمە هیوادارین کە خەڵکی ئێران بە ئازادی بتوانن لە پیناو ئاوەدان کردنەوەو پێشخستنی وڵاتەکەیان‌دا تێبکۆشن.

ڕاگەیاندراوەکە بەشـــێوەی ئەدەبیاتی ســـۆڤیەت نووســـرابوو بە دروشـــمی بژی ئۆتۆنۆمی دێموکراتیکی کورد کۆتایی پێدەهات.

دامـەزرانـدنی حیزبی دێموکرات بوو بـە هۆی ئـەوە کە کۆمـەڵـە هـەڵوەشـــێتـەوەو ئەندامەکانی بچن بۆ ریزی ئەو حیزبە. هەرچەند زۆربەی زۆری سەرۆک عەشیرەتەکان، پاش هەوڵ و تەقەلاو داوای ئەفسـەرەکانی سۆڤیەت کە لەناویاندا هەڵدەسووڕان، ئیمزایان کرد و بەڵێنییان دا کە یارمەتی حیزبی دێموکرات بدەن، بەڵام دیســـانیش بە هۆی ترس لە کۆمونیزم، بـەرامبـەر بـە حیزب نیگـەران و دڕدۆنـگ بوون. بـەربـەرەکـانی و دژایـەتی عەشـــیرەتەکان بەرەو ئەوە دەچوو قۆناخێکی ئەســـتەم بۆ قازی بێنێتە پێش، تاکو مەلا مستەفای بارزانی و عەشـیرەتەکەی کە زۆر بەتوانا بوون، لە کاتێکی چاوەڕوان نەکراودا هاتنە کوردستانی ئێران.

بارزانیەکان تەنانەت لەســـەردەمی عوســـمانییەکانیشدا یەکێک لە عەشـــیرەتە ســـەربزێوەکانی کورد بوون. لە ســـاڵی ١٩٢٠دا شـــێخ ئەحمەدی بارزان کە لە لایەن عەشیرەتی بارزانی و عەشیرەتەکانی دراوسێوە وەک خوا دەپەرەسترا، زۆر جار لە دژی ئینگلیس ڕاپەڕیبوو وئەوانیش زۆرجار تەنانەت بە فرۆکە هێرشیان کردبوونە سەر. شێخ ئەحمەد و برا بچوکەکەی، واتە مەلا مستەفا دوورخرابوونەوە بۆ خوارووی عێراق و پاش ماوەیەک هێنایانەوە سولیمانیە. لە ١١ی مانگی ژوئێنی ١٩٤٢دا مەلا مستەفا کە لەلایەن براکەیەوە ئەرکی سەرۆکایەتی پێدرابوو، توانی ڕابکا و بچێتەوە بارزان.

بەســـەرهاتی مەلا مســـتەفا و شـــۆڕش و ڕاپەڕینەکانی ئەو لە دژی دەوڵەتی عێراق و چۆنییەتی تێکشـــکاندنی ئەرتەشـــی عێراق لە ســـاڵی ١٩٤٥دا، هەروەها پیلانی وەزیری ناوخۆی عێراق بەراکێشـــانی عەشـــیرەتەکانیتر لە دژی بارزانی و هەروەها دەرکردنی بارزانی لە بارزان، دەبێ لە کاتو جێگای خۆیدا باسی بکرێ.

پێویستە ئەوەندە بڵێین کە مەلا مستەفا و شێخ ئەحمەد لەگەڵ ١٠٠٠ چەکداری بارزانی و ماڵ ومنداڵیان لە ١١ی ئۆکتۆبری ١٩٤٥ لە باکووری شـــنووە هاتنە دیوی ئێران. زۆر کاربەدەستی پایەبەرزی کورد، وەک مامۆستای قوتابخانە و سەربازی راکردوو، وێڕای١٢ ئەفسەری ئەرتەش لەگەڵیان بوون.ئەفسەرەکان خاوەن پلەی بەرزی نیزامیی بوون و چەند کەسیان لە ئینگلیس دەورەی تایبەتییان دیبوو و لە ناوەندی ئەرتەشدا کاربەدەست بوون.

مەلا مستەفا دوای هاتن بۆ ئیران چاوی بە هێندێک لە ئەفسەرەکانی سۆڤیەت کەوت، کە یەکێک لەوان بەرپرسـی ئەرتەشـی سـوور لە ئازەربایجانی رۆژئاوا بوو. سـۆڤیەت بە مەلا مســـتەفای بارزانی گوت کە لەژێردەســـەڵات وبریاری قازی محەمەد دا کاربکا، بە خەڵکی ناوچەشـــیان راگەیاند جێگاورێگای بارزانییەکان کە زۆر لێقەوماو و بێدەرەتان بوون بدەن و بەخێویان بکەن.

تا ئاخری مانگی ئۆکتۆبر، هێزی چەکداری مەلا مســـتەفا کە تەیار بە چەک و چۆڵی بریتانیا، وەک تفەنگی رەشــاش و تۆپێک کە لە ئەرتەشـــی عیراق وەدەســتییان کەوتبوون گەیشـــتە نیزیک ٣٠٠٠ کەس. ئەو هێزە بەهۆی لەرێگادابوونێکی زۆرو دەربەدەری و بەسەرهاتی سەخڵەت، بەتەواویی ماندوو و شەکەت ببوون.

دەوڵەتی گەلی کورد

کاربەدەســتانی ســۆڤیەت لە ماوەی نوامبڕ و ســەرەتای دیســامبڕی ئەو ســاڵەدا لەناو عەشـیرەتەکاندا دەسـووڕانەوەو بۆ رێکخسـتن و خەبات لە پێناو سـەربەخۆیی هانیان‌دەدان. هەروەها داوایان لەسـەرۆک عەشـیرەتەکان دەکرد لە مەهاباد کۆ ببنەوە. جگە لە مامەش و مەنگوڕ و دێبوکری، ئەوانیتر هەموویان هاوکارییان کردن.

لەو سەروبەندەدا ئیتر پاش‌ماوەی هێزەکانی ئێرانی لە شوێنەکانی‌تری ئازەربایجان‌دا لە حاڵی لەنێوچوون و لێکپچڕان دابوون. چەکدارەکانی دێموکڕاتی ئازەربایجان کە زۆربەیان خەڵکی ئازەربایجانی سۆڤیەت و قەفقاز بوون، هێرشیان بۆسەر سەرباز و ژاندارمەکانی ئێرانی کەلە پێگەو مۆڵگەکانیاندا مل‌کەچ و بێدەسەڵات مابوونەوە دەستپێکرد.

ئەرتەشــی ســوور ئەو بەشـــە لە ئەرتەشـــی ئێرانی کە لە لایەن دەوڵەتی ناوەندییەوە بۆ پشـتیوانی پاشـماوەی هێزەکانیان لە ناوچەکە بەرەو باکوور وەرێ‌کەوتبوون، راگرت. بەو جۆرە هەموو ناوچەکە کەوتە بەردەستی دێموکراتەکانی ئازەربایجان.

لە ١٠ی دیسـامبردا، دێموکراتەکان هێرشـیان کردەسـەر پێگەگانی ئەرتەشـی ئێران لە تەورێز و دەســـتیان بەســــەرداگرتن. تەواوی ناوچەکانی ئازەربایجانی رۆژهەلات کەوتە ژێردەسەڵاتی دەوڵەتی تازە پێکهاتووی ئازەربایجان.

گیرانی تەورێز بەدەســتی دێموکراتەکان، دەرفەتێکی باشــی بۆ قازی محەمەد پێک‌هێنا کە سـەربەخۆیی ناوچەی ژێر دەسـەلاتی خۆی رابگەیەنێ. ناوچەیەک لە لەراستیدا دەمێک بوو سەربەخۆ بوو.

لە ١٥ی دیسـامبردا میتینگێك بە بەشـداری سـەرۆک عەشـیرەتەکان، مەلا مسـتەفا، رێبەرانی حیزبی دێموکراتی تازەدامەزراو، هەروەها ســێ ئەفســـەری دەمانچە بەقەدی ســـۆڤیەت کە لەناو جیپێک دابوون لە مەهاباد پێکهات. لە ئەو میتینگەدا قازی محەمەد بە ئیحترام و شــــانازییەوە، دامەزراندنی دەوڵەتی میللی‌کوردی راگەیاند و ئاڵای کوردی هەڵکرد .

پەڕلمانی کورد لە ١٣ ئەندام پێکهات و لە ٢٢ی ژانوییەی ١٩٤٦دا قازی محەمەد بەســەروک‌کۆماری، کۆماری کوردســتان هەڵبژێردرا. حەمە حوسـێن‌خانی سـەیفی قازی، ئامۆزای قازی محەمەد، کە خۆی بازرگان بوو و بەدوای وەرگرتنی دەرەجەی ئیفتیخاریی

کاپیتانی، لەژاندارمەریی ئێران، ناوبانگی نیزامیی دەرکردبوو، کرا بە وەزیری شـــەڕ. سـەیفی قازی، مەلا مستەفا، ئەمەرخانی شـکاک(٤)، هەروەها حەمەرەشـیدخانی بانە، کە هەر ئەو سـەروبەندە لەگەڵ عەشـیرەتەکەی لە عێراق را گەرابووەو پلەی مارشـاڵی‌یان وەرگرت و یۆنیفۆرمی تایبەتی ئەرتەشی سووریان کە بریتی بوو لە چەکمەی درێژ، بەندی توندی سەرشان و کڵاوی سوورخەتی نیزامی، دەبەرکرا.

دەوڵەتی تازە پێکهاتوو کە تەنیا ناوچەیەکی زۆر چووکەی وەک شـارەکانی مەهاباد، بۆکان، نەغەدە و شنۆی لەدەستدابوو، نوێنەری خۆی بۆ کرانەوەی پارلمانی ئازەربایجان ناردو تەنانەت بەگوێرەی توانا، خۆشی پارلمانێکی دروستکرد(٥).

هەروەها مەلا مسـتەفای بۆ خوارووی کوردسـتان بەرێ کرد تا پەلاماری هێزەکانی ئێرانی بدات کە بە هۆی بەفری زۆرو رێبەندانی زسـتان لە شـارەکانی سـەقز و بانە و سەردەشت مابوونەوەو پێوەندییان لەگەڵ ناوەندی ئەرتەشی نیشتەجێ لە سنە، پچڕابوو.

پێوەندی لەگەڵ تەوریز و تاران

گیرانی " رەزاییە" بە دەسـتی دێموکراتەکانی ئازەربایجان لەو سـەروبەندەدا، گیروگرفتێکی تازەی بۆ دەولەتی کورد خولقاند. هەرچەند کە زۆربەی زۆری دانیشـووانی دەشتی رۆژئاوای گۆلی ورمێ، لە " رەزاییە"وە هەتا ماکۆ تورکی ئازەربایجانین، بەڵام لە ناوچە شـاخاوییەکانی ئەو ناوچەیەدا عەشـیرەتە کوردەکان دەژین کە بەرزاییەکانیان بەدەسـتەوەیە و بەسـەر دەشتاییەکانی مەڵبەندەکەدا زاڵن. لە ناوچەی میاندواو، لە باکووری گۆلی ورمێ دانیشتووانی تێکەڵاوێکن لە کورد و تورک.

دەولەتەکانی تەورێز و مەهاباد، لەسـەر ئەو ناوچانە کێشـەو ناکۆکییەکی زۆریان بوو، چوونکە هەردوولا ئەو ناوچانەیان بە هی خۆیان دەزانی. ئەمەرخان و عەشـیرەتەکانی زۆر دەربەسـتی دێموکراتە تورکەکان نەبوون و بێ پسـانەوە هێرشـیان دەکردە سـەر ئەو گوندانە کە حکوومەتی تەورێز بە هی خۆیانیان دەزانین.

لە مانگی ئاوریلی ١٩٤٦دا سـۆڤیەت بە مەبەسـتی چارەسـەر کردنی ئەو ناکۆکی و گیروگرفتانە قازی محەمەدی بانگ‌هێشتە تەورێز.

لە کاتێکدا دێموکراتەکانی ئازەربایجان بە مەبەسـتی دیاریکردنی چەند و چۆنی داهاتووی ناوچەکانیان، دەیانهەویسـت لەگەڵ دەوڵەتی ئێران وتووێژبکەن، پێکهاتنی بەرەیەکی یەکگرتوو لە نێوان دوو دەوڵەتی سـازکراوی کورد و تورکدا، شـتێکی زۆر گرینگ و پێویست بوو.

ئاکام و بەرهەمی دانیشـتنەکانی سێ قۆڵی، واتە پیشـەوەری سـەرۆکی دێموکراتەکانی ئازەربایجان و قازی محەمەد و سـۆڤیەت، بوو بەهۆی ئەوە کە لە ٢٣ی ئاوریلی سـاڵی

١٩٤٦دا رێککەوتننامەیەک لە نێوانی نوێنەرانی کورد و ئازەربایجانی‌دا ئیمزا بکرێ. بڵاو بوونەوەی ئەو رێککەوتننامەیە حکومەتی ئێرانی فرە نیگەران و پەشێو کرد. لە راستیدا نیگەرانیی تاران زۆرتر لەوبەشەی رێککەوتننامەکە بوو کە باسی سەربەخۆیی ئەو دوو حکومەتە دێموکراتانەی دەکرد کە مافی دیاریکردنی نوێنەر لە لای یەکترو پێوەندی بازرگانییان لەگەڵ یەکتر بۆخۆیان هیشتبۆوە.

دەقی رێککەوتنەکە بەو چەشنە بوو:

١ ئەو دەوڵەتانەی کە ژێری ئەو رێککەوتنەیان ئیمزا کردووە لە کاتی پیویستدا نوێنەر بۆ لای یەکتر دەنێرن.

٢ لە ئازەربایجان‌دا، لەو شوێنانەی کەوا کوردەکان لە کەمایەتی دان، پێویستە ئەوانیش لە بەرێوە بردن و راپەڕاندنی کارەکان دەوریان هەبێ. هەروەها دەبێ ئەو مافە بۆ کەمایەتییە ئازەرییەکانی کەوا لە کوردستان‌دا دەژین دیاری بکرێ.

٣ کۆمیسیۆنێکی ئابووریی هاوبەش بۆ چارەسەر کردنی گیروگرفتە ئابوورییەکانی هەردووک‌لا پێک بێت، ئەندامانی ئەو کۆمیسیۆنە لە لایەن دەوڵەتی ناوەندیی هەردووک وڵات دیاری بکرێن.

٤ هێزی چەکداری هەردووک لا لە کاتی پێویست‌دا یارمەتی یەکتر بدەن.

٥ هەرچەشنە وتووێژێک لەگەڵ تاران، دەبێ بە گوێرەی قازانجو بەرژەوەندیی هاوبەشی دوو گەلی ئازەربایجان و کوردستان بێت.

٦ دەوڵەتی ئازەربایجان بۆ بەرەوپێشبردنو پەرەپێدانی زمان و کوللتووری کوردی لە ناو کوردەکانی دانیشتووی ئازەربایجان‌دا هەوڵی پێویست دەدا. دەوڵەتی کوردیش هەر بەو شێوەیە بۆ ئازەرییەکانی دانیشتووی کوردستان حەوڵ دەدات.

٧ هەردووک‌لا بە مەبەستی سەرکوت کردنی ئەو کەس و تاقمانەی کەوا لە پێناو تێکدانی برایەتی دێموکراتیک و دۆستایەتی مێژوویی گەلانی ئازەری و کورد، پیلان دەگێڕن هەوڵی پێویست دەدەن(٦).

پاش ماوەیەک دێموکراتەکانی ئازەربایجان بە مەبەستی وتووێژ و ریککەوتن لە گەڵ ئەحمەدی قەوام، سەرۆک‌وەزیری ئێران، چوون بۆ تاران. بەپێی ریککەوتنێک لە نیوان قەوام و ئازەرییەکاندا، تەواوی ئازەربایجان کە کوردستانیشی دەگرتەوە، هەر بەقسە و لەسەر کاغەز وەک پارچەیەک لە ئێران ماوە، دەنا لە راستیدا دێموکراتەکان کە هەموو پلە بەرزەکانی حکوومەتیان لەدەست‌دابوو و ئازەربایجانیان بەڕیوە دەبرد.

کوردەکان ئەو ڕێککەوتنەیان زۆر پێ ناخۆش بوو ولەدژی ڕاوەستان. هەرچەند کە سەدری قازی برای قازی محەمەد، نوێنەری دواین پاڕلمانی ئێران خۆی وەک نوێنەری کوردەکان لە تاران، لە هێندێکی ئەم وتووێژانەشدا بەشدار ببوو، بەڵام دیسانیش کوردەکان پێیان‌وابوو کە زۆربەی خاڵە سەرەکییەکانی ویستی ئەوان، لەو ڕێککەوتنەدا لەبەر چاو نەگیراوە.

لەڕاستیدا دێموکراتەکانی ئازەربایجان ڕەنگ‌وڕوو وچوارچێوەی قانوونییان دابوو بە ماوەو مەودای حکوومەتی خۆیان، لە کاتێکدا دەوڵەتی قازی محەمەد هیچ چەشنە بناخەیەکی قانوونی ئەوتۆی نەبوو. کوردەکان لە ڕادەی کەمایەتییەکی نەتەوایەتی لە چوارچیوەی ئێراندا، هاتنە خوارو ئەوجار بوون بە کەمایەتییەک لە چوارچێوەی دەوڵەتی تورکی ئازەربایجانی‌دا.

لە ئاکامدا قازی محەمەد بە مەبەستی دەربڕینی نارەزایەتی لە دژی ئەو ڕێککەوتنە بۆ وتووێژ لەگەڵ قەوام چوو بۆ تاران. قازی داوای لە قەوام کرد کە هەموو ناوچەکانی کوردیی گرێدراو بە ئازەربایجان لە لایەک، و ناوچەکانی خوارووی کوردستان کە سنەشی(٧) دەگرتەوە و لەژێر دەسەڵاتی حکوومەتی ئێراندا مابۆوە لە لایەکی‌ترەوە، بخرێنەوە سەر یەک.

مەبەست مەڵبەندێکی گەورەو بەربڵاو بووە کە لە سنووری سۆڤیەتەوە تا کرماشانی دەگرتەوە و دەبوایە لە ڕادەی ئۆتۆنۆمی‌دا دەسەلاتی هەبوایە. کاربەدەستان و هیزی چەکداری مەڵبەندی ئۆتۆنۆم دەبوایە لە کورد پێک هاتبان، هەروەها قازی داوای کرد کە سەرۆکایەتیی ئەو مەڵبەندە خودموختارە کوردییە، خودی خۆی بێ.

قەوام سەرۆکوەزیری فێڵبازی ئێران، بەڕواڵەت داواکانی قازی محەمەدی بە مەرجێک قەبوڵ کرد کە قازی بتوانێ ڕەزایەتی دوکتور جاوید، سەرۆکی دەوڵەتی ئازەربایجان وەربگرێت. بەلام دوکتور جاوید بە قەڵسی وتووڕەییەکی زۆرەوە گەلاڵەو داواکانی قازی محەمەدی ڕەت کردەوە. بەو چەشنە ناکۆکیی لە نێوان کوردەکان و دێموکراتەکانی ئازەربایجان پێکهات و ڕۆژ دەگەڵ ڕۆژ پەرەی دەستاند.

هەرچەند دەوڵەتی ناوەندیی ئێران لەلایەک و کوردەکان و ئازەرییەکان لەلایەکی‌ترەوە لەسەر ڕاگرتنی هێمنایەتیی و شەڕ نەکردن ڕێککەوتبوون، بەلام دیسانیش تێکهەڵچوون و تەقەی بەربڵاوی لێرولەوێ دەستی پێکردبوو و ئاگری شەڕی خۆشتر دەکرد.

پاش ئەوەی سۆڤیەت ڕایگەیاند لە لەسەرەتای مانگی مەی‌دا پاشەکشەی خۆی لە ئێران دەستپێدەکا(٨)، ئێرانییەکان دەستیان کرد بە جموجۆڵی زۆرترو ئامادە کردنی هێزەکانیان. لقی چواری ئەرتەشی ئێران بە سەرۆکایەتی ژێنڕاڵ هومایوونی کە فەرماندەرێکی لیوەشاوەو بە توانابوو، بەرەکانی شەڕی کوردستانی بە ئەستۆوە بوو. ژێنڕاڵ هوومایونی

پاش بەجێگەیاندنی ئەرکی خۆی لەمەڕ چەک کردنی بێبەزەییانەی عەشـیرەتە عەرەبەکان لە خوزستان، ئەمجارە ڕێگای کوردستانی گرتەبەر.

هومـایوونی لـە نیوەی مـانگی ئـاوریلـدا ڕێگـاکـانی کردەوەو چـەکـوچۆڵو هێزی یارمەتیدەری بۆ سـەقز و بانە و سـەردەشـت بەرێ کرد. لە زمانی سـۆڤیەتییەکانەوە دەنگۆیەکی ئەوتۆ بڵاو ببۆوە کە گۆیا سـۆڤیەت بەڵێنی تانگ و تۆپ و چەکی قورسـی بە کوردەکان داوە. هەروەها نیزیک بە پەنجا لاوی کوردیشیان بۆ پەروەردەکردنی سیاسی و نیزامیی بردووەتە باکۆ. لەو هەلو مەرجەدا قازی محەمەد بۆ ئەوەی بتوانێ بەربەرەکانی ئەرتەشی ئێران بکا، مەجبورر بوو رووبکاتە عەشیرەتەکان. هێزەکانی کورد بریتی بوون لە بارزانییەکان وەک هێزی سـەرەکی، کە ئازاو شـەڕکەربوون، بەڵام لەهەمان کاتیشـدا لێکپچڕاوو بەربڵاو بوون، و حەمەرەشـیدخان(٩) و پیاوەکانی، هەروەها عەشـایری چووکە چووکەی کورد کە هەمیشە ئامادەی شەڕ و تاڵانکردن بوون. ئەو هێزانە بە گشتی لەو تەپک و بەرزاییانەدا سـەقامگیر بوون کە بەسـەر ئەرتەشـەکەی ژێنراڵ هومایوونـیدا دەیڕوانی.

هاوکات کە ژێنراڵ هومایوونی خەریکی کێشـانەوەی چەک و چۆڵ و تێخزاندنی سـەرباز و ڕێکخسـتنی هیزەکانی لە ناوچەکەدا بوو، قازی محەمەد و سـۆڤیەت زەخت و گوشاریان بۆ ئەمەر خانی شـکاک و عەشـیرەتەکانی هاوپەیمانی ئەو و هەرکییەکان دەهێنا کە لە باکوورەوە شۆڕببنەوە و بچن بۆ یارمەتی بەرەکانی شەڕ لە دژی ئێران. لەسەرەتاوە ئەمەرخان دەسـتیکرد بە بیانوو هێنانەوە ودەیگووت کە ئەسـپەکانیان لە شـوێنێکیترن و ناتوانن بەبێ ئەسـپ ڕەوانەی مەیدانی شـەڕ ببن. بەڵام سـەرئەنجام لە سـەرەتای مانگی مەیدا پیاوەکانی خۆی بە نابەدڵی نارده بەرەی شەڕ. لە ماوەی مانگی مای ١٩٤٦دا، جگە لە هێندێک تێکهەڵچوون و شەڕی بچووک و کەمدەوام، شەڕێکی گەورەی ئەوتۆ کە بتوانێ چارەنووسـی کێشـەکە بەلایەکدا بخا نەکرا. لەسـەرەتای مانگ، لەرێگای نیزیک سـەقز، کوردەکان لە ناکاوڕا هێرشیان کردە سەر کاروانێکی ئەرتەشـی و لە ئاکامدا ٢٠ کەسیان لێ کوشـتن و نیزیک بە ٣٠ کەسیان لێ بەدیل گرتن. لەم شـەڕەدا دوو ڕەشـاش بە ٤٠٠٠ فیشەکەوە دەسکەوتیان بوو. ئەو سەرکەوتنە تا ڕادەیەک ورەو ئیعتباری ئێرانییەکانی هێنایە خوار. دیلە کوردەکان وەک پێشـمەرگە لەناو هێزی کوردستاندا وەرگیران و ئەوانیتریش بەڕێکران بۆ تەورێز. کوردەکان پاشـانیش لە هێرشـێک بۆ سـەر مەحمودئاوای نیزیک شاری سەقز، بەمەبەستی لەژێر چاوگرتنی ڕێگای سنە، هەروەها دوای گرتنی بەرزایی و تەپکەکانی رووکاری سـەقز، سـەلماندیان کە ورەیان بەرز بووەتەوەو پشوویان هاتووەتەوە سـەرخۆ. بەڵام ئەرتەشـی ئێران پاشـەکشـەی پیکردن و لە بەرزاییەکاندا بورجی گەورەی کۆنترۆڵ و روانین بۆ دەوروبەری دروسـتکرد و لە هەر بورجەش ٣٠تا٤٠سـەربازی لێدانا. دوای ئەم شـەڕ و تێکهەڵچوونانە تەقە وەستان ڕاگەیەندراو پاشـانیش ئەفسـەرەکانی بەرپرسی پێوەندی گرتنی هەردووکـلا دیاری کران(١٠) بەپێی قەراری تەقە وەستاندنەکە، هێزی هـەردووکـلا دەبوایـە لـە شـوێن و جێگـاکـانی خۆیـان بمێننـەوە. کوردەکـان مـافی چاوەدێری و کۆنترۆڵی هاتووچۆی نێوان ڕێگای سـەقز و بانە و سـەردەشـتیان هەبوو،

هەروەها دەیانتوانی لە گەیشتنی چەک و چۆڵ بۆ هێزەکانی ئێران بەرگریی بکەن. هەرکی و شکاکەکانیش بەرەو باکووری کوردستان گەڕانەوە .

تایبەتمەندییەکان(خسوسیاتی) قازی محەمەد و کۆماری کوردستان

دوای ئەو ڕووداو وناکۆکییانە، قازی محەمەد وەک ئەوەی پەرژینێکی ئاسنی بە دەوری خۆیدا کێشابێ، هیچ چەشنە شانس و دەرفەتێکی ئەوتۆی بۆ چاوەدێر و کاربەدەستانی سۆڤیەت نەهێشتەوە کە بەلای وڵاتەکەیدا بێن. سەبارەت بەمەش کە ئینگلیسییەکان بارزانییەکانیان لە عێراق دەرکردبوو، لەوانیش تووڕە بوو. سۆڤیەت بە بڵاو کردنەوەی پروپاگەندەی دژی ئینگلیس و دەستنیشانکردن و وەبیر هێنانەوەی ڕووداوەکانی پێشووی مێژووی کورد، کە کوردەکان پێیانوابوو لە ڕابوردوودا قوربانی هەلپەرستی ئینگلیس ببوون، جەوێکی ئەوتۆی لەدژی ئەوان پێکهێنابوو کە ئینگلیسیەکان لەخۆیان ڕانەدەدیت سەردانێکی کۆمارە بچوکەکەی کورد بکەن.

لە کات و ماوەی لێکجیاوازدا چوار ئەمریکایی و فەرانسەوییەک سەریان لە قازی محەمەد دا، ئەوان کۆماری کوردستانیان وەک دیاردەیەک کە لەحاڵی لەناوچوونداپە هاتە پێشچاو.

سەرەڕای کەم و کووڕی و نەبوونی هیچ جۆرە چوارچێوەیەکی قانونی، دیسانیش حکومەتی قازی محەمەد لە ڕاستیدا هەروەک پێشوو درێژەی بە کاری خۆی دەدا و تەنیا وشەی وەزیر لەسەر وەزیرەکانی وەلاندرا و بوو بە وشەی ڕەییس واتە سەرۆک لە جێگای داندرابوو. قازی محەمەد خۆی تەنیا بوو بە سەرۆکی حیزب، واتە پێشەوای حیزبی دێموکراتی کوردستان. ئاغاوەت و سەرۆک عەشیرەتەکان هەروەک پێشوو لە گوندەکاندا دەسەڵاتیان بەدەستەوە بوو و حکومەتیان دەکرد. ژاندارمەری کە لە خەڵکی ناوچەکە پێکهاتبوو و جلوبەرگی کوردییان دەبەردابوو یارمەتی ئاغاوەتەکانیان دەدا. ئەفسەرە کوردەکانی نیشتەجێ لەمەهاباد، کە یونیفۆڕمی سۆڤیەتییان دەبەردابوو، ژاندارمەرییان بەڕێوە دەبرد.

مەهاباد لە شارێکی زۆرناخۆش و تیپیک ئێرانی ڕا ببوو بە شارێکی دلگر و پڕرەنگ، بە چەشنێک شەقامەکانی لە خەڵکی کورد کە جلو بەرگی کوردییان دەبەردا بوو، شەپۆلی دەداوە. لانی کەم لەو کاتەدا خەڵک ئازاد بوون و زوڵم و زۆری سەرباز و ژاندارمەکانی ئێرانیان لەسەر نەمابوو.

ئەو کەسانەی کە دەرفەتیان بۆ هەڵکەوتبوو و لە نیزیکەوە قازی محەمەدیان دیتبوو، بە باشی بۆیان دەرکەوتبوو کە چ کەسایەتییەکی هەیە. هەروەها زۆر زوو تێگەیشتبوون کە ئەو چلۆن لە هەموو جێگایەک بۆتە سیمبۆلی کوردایەتی. قازی پیاوێکی کورتە باڵای تەمەن ٥٠ ساڵە بوو، کە باڵتۆیەکی کۆنی ئەرتەشیی دەبەردابوو و ریشێکی مەخمەریی هەبوو. ڕەنگ و ڕوویەکی زاهیدانەی(مورتازانەی) بوو. بەهۆی نەخۆشیی مەعدە تا

رادەیەک رەنگی زەرد هەڵگەڕابوو. ئینسانێکی کەم خۆر بوو. نە جگەرەی دەکێشاو نە خواردنەوەی ئەلکهۆڵیشی دەخواردەوە. لەسەرخۆو مەتین بوو. زۆر بە ئارامی قسەی دەکرد و زۆر زووش کاری دەکردە سەر ئینسان. چوارچێوەیەکی فکریی زۆر بەرینی هەبوو و نێونەتەوەیی بیری دەکردەوە. هەموو نەتەوەکانی‌تری دنیای خۆش‌دەویست. گەلێک لە زمانەکان، بۆوێنە رووسی، کەمێک ئینگلیسی و ئیسپرانتۆی دەزانی. لەسەر میزی کارەکەی هەمیشە کۆمەڵێک کتێب دەربارەی رێزمان و زمانەکانی بێگانە لەسەر یەک داندرابوون.

وادەردەکەوت کە قازی محەمەد بیر و باوەڕێکی زۆر قووڵی هەیە و ئامادەیە خۆی لە پێناویدا فیدا بکا، لە هەمان کاتیشدا رووناکبیرێکی لەسەرخۆ بوو. لە ماوەی هاتنە گۆڕی مەسەلەی کورد دا، لانیکەم داواکەی ئەو وەک ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە چوارچێوەی ئێران‌دا شتێکی موناسیب و گونجاو بوو. قازی محەمەدیش وەک زۆر کوردی‌تر پێی وابوو کە کورد و ئێرانی لە رەگەزێکەوە پێک هاتوون و لک و پۆی دارێکن و لەبەر هێندێ ئێستا هیچ هۆیەک نابیندرێ کە نەتوانن لەگەڵ ئێرانییەکان بژین، لە کاتێکدا سەردەمی خۆی، میدیا(ماد) و فارسەکان بە یەکەوە حاوانەتەوە. قازی محەمەد پێی وابوو کورد لە نەسڵی میدیاکانن. خۆشی پێی خۆش بوو ئێتیمولۆژیی خۆی لەسەر مەهاباد بڵێ، دەیگوت: " نیشانەیەکە لە میدیاکان."

تا ئێستا وادەردەکەوێ ناکرێ ئەو بۆچوونە رەد کەینەوە کە قازی محەمەد و لایەنگرەکانیشی ئاواتی کوردستانێکی یەکگرتوویان هەبووە، ئەوان هیوادار بوون کە مەهاباد بکەن بە ناوەندی کولتووری کوردی و جوڵانەوەی رزگاریخوازیی کورد و تەنانەت جێگای سوریە و سولێمانیە بگرێتەوە ودەوری سەرەکیی لە ئەم سەردەمەدا هەبێ.

بۆ ئەوەی خوێندن بە زمانی کوردی بێ و بتوانێ لەسەر پیی خۆی راوەستێ هەوڵ و تێکۆشانێکی زۆر درا، لە سەرەتاوە مامۆستاکان مەجبوور بوون لە رووی کتێبە فارسییەکان لە قوتابخانەکان دەرس بڵێنەوە، بەڵام ماوەیەک پێش رووخانی کۆماری کوردستان، کتێبی کوردی بۆ پۆلەکانی دەورەی سەرەتایی نووسرا و چاپ کرا.

رۆژنامەیەک و گۆڤارێکی سیاسیی مانگانە کە هەردووکیان نێویان کوردستان بوو، هەروەها دوو گۆڤاری‌تری ئەدەبی، هاوار و هەڵاڵە بڵاو دەبوونەوە،(١١) هەمووی ئەو بڵاڤۆکانە لە لایەن ئەرتەشی سوورەوە لە چاپ دەدران و دواییش دەدرانەوە بە حیزبی دێموکراتی کوردستان .

قازی محەمەد مایەیەکی زۆری بۆ زمان و ئەدەبیاتی کوردی دانا و بایەخێکی زۆری پێدا، رەنگە وجوود و دەوری چالاکانەی دوو شاعیری گەنج، هەژار و هێمن لەو هەلویستەی قازی‌دا فرە شوێن‌دانەر بووبێ. شێعرەکانی ئەوان سەرەڕای کەم بوونی کاغەز، دیسانیش هەر بڵاو دەبوونەوە.

سەرەڕای هەمووی ئەو خەبات و تێکۆشانە، ئاکام و بەرهەمی کاری کۆمار، نەگەیشتە رادەی ستانداردی دوو شوێنیتری ناوەندی کولتووری کورد، کە کوردەکان لەوێندەرێ لە ماوەی ٢٥ساڵدا خوێندن و نووسینیان بە ئازادی هەبوو. بەڵام لە باری سیاسییەوە مەهاباد لانیکەم وەک نوختەیەکی لێهاتبوو کە لە هەموو لایەکەوە چاویان تێبڕیبوو. لە ناو کۆڕ و کۆمەڵی رووناکبیریی کورد لە بەیروت و ئیستانبوڵ و بەغداوە بگرە هەتا کێوە بەرز و چڕەکانی روژئاوای ئاسیا، هەموو لایەک بە تێکڕایی چاوەڕوانی ئەوەیان دەکرد کە بزانن ئایا قازی محەمەد سەردەکەوێ یان تێک دەشکێ. هەر نەک لە لایەن کۆڕ و کۆمەڵی کوردی لە بەغدا، بەڵکو لە لایەن کوردەکانی سوریا و تورکیەش پێوەندی لەگەڵ قازی دەگیرا و نامە و پەیامی بۆ دەنێردرا. رووی جوڵانەوەکەی ئەو زیاتر و بە تایبەتی لەو گەنجانە بوو کە پێیان وابوو حیزبەکانی پێشووی کوردی بە باشی ئەرکی خۆیان بە جێ نەگەیاندووە، بۆ وێنە لە عێراق حیزبێکی نهێنی چەپ بە نێوی رزگاری دامەزرا کە نیشانەیەک بوو لەو چەشنە بۆچوون و بیرکردنەوەیە.

هەست و هەڵوێستی دژی سۆڤیەت

حیزبە کۆنەکانی کوردی وەک هیوا لە عێراق و خۆیبوون لە سوریا، قازی محەمەدیان سەبارەت بە پێوەندی و تێکەڵاوی لەگەڵ سۆڤیەت زۆر خۆش نەدەویست. ترس و ناخۆشەویستی و رق و بێزاری بەرانبەر بە سۆڤیەتییەکان لەناو کوردەکاندا گەلێک هۆی هەیە و فرە بە هێزە. پێش هەموو شتێک زۆربەی زۆری کوردەکان مەزهەبین و هەربۆیەش بە نیسبەت هەڵوێستی دژی مەزهەبی سۆڤیەت دڕدۆنگ ماونەتەوە. سەرەڕای ئەوە کوردەکان لە نیزیکەوە چاویان بە زۆر ئاوارەی راکردووی سۆڤیەت کەوتووە و لەگەڵ زۆر موسوڵمانی ناو ئەرتەشی سووریش قسە و باسیان بووە، ئەو سەرباز و ئاوارانەش وێنەیەکی زۆر ناخۆش و دڵتەزێنیان لە وەزعی خەڵکی رۆژهەڵاتی سۆڤیەت و دەسەڵاتی دەوڵەت لە وێندەرێ بۆ کێشاونەتەوە. هەروەها نابێ ئەوەش لە بیر بکەین کە رووسەکان لە زووەوە تەنانەت لە سەردەمی تزارەوە دوژمنی لەمێژینەی کوردان بوون.

هێزەکانی رووس لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا بە گژ کوردەکاندا هاتن و بەشێکی زۆری کوردستانیان خستە بەر هێرش و پەلاماری خۆیان، وێرانی و دەربەدەرییەکی زۆریان لە پاش خۆیان بەجێ هێشت، بە چەشنێک ئێستاش شوێنەواری لە زۆر کەلێن و قوژبنی کوردستان، وەک دۆڵ و دەرە و گوندەکانیدا دەبیندرێ. هەر لە شاری مەهاباد، هێزەکانی رووس بۆ ماوەی چەند رۆژ بڕیاریاندا دابوو لە هەر کەس لە ماڵ بێتەدەر وپێ بنێتە ناو شەقامەکان تەقەی لێدەکەن، بەو جۆرە شاریان تاڵان کرد و ئاگریان تێبەردا.

تەئسیری ئەو بەسەرهاتانە ئێستاش لە بیرەوەریی لە مێژینەی کوردەکاندا هەر ماوەتەوە، بۆیە کاتێک منداڵەکانیان دەگرین و ژیرنابنەوە، بە وشەی عرووس دەیان ترسێنن و ئارامییان دەکەنەوە.

سۆڤیەت زۆری هەوڵدا کە شوێنەواری نالەباری ئەو شێوە هەڵوێستانە لە ناو کوردەکاندا بسڕێتەوە و لە نێویان بەرێ. بۆ وێنە لە لایەک باس و بەزمی ئۆتۆنۆمی کوردەکانی سۆڤیەتی هێنا گۆڕێ و لە لایەکیتریشەوە سیامەند سیامەندۆف ئەفسەری پایەبەرزی ئەرتەشی سوور و قارەمانی لێنینگراد کە خۆی کورد بوو بۆ ئەو مەبەستە تەرخان کرا و چالاکانە هەڵدەسووڕا.

هەروا سووک و ساکار دەرناکەوێ کە تا چ رادەیەک سۆڤیەت لە پلانەکانی خۆیدا سەرکەوتنی وەدەستهێنا. بەڵام بێشک بەشێکی زۆر لە خەڵکی وەک ئاغاوەت و دەوڵەمەند و بازرگان و مەلا وشێخ بەرانبەر بە سۆڤیەت هەروا بی باوەڕ و دڕدۆنگ مابوونەوە و سەبارەت بە پیوەندی و تیکەڵاویی ئاشکرای قازی لەگەڵ سۆڤیەت لەویش ناڕازی و نیگەران بوون. دارو دیواری ئەو خانووبەرەیەی کەوا دەوڵەتی قازیی تێدابوو، بەتەواوی پۆستەری تەبلیغاتیی سۆڤیەتی لێدرابوو. ڕۆژنامە و بڵاڤۆکەکان پڕبوون لە وتار و ماتریالی ئەوتۆ کە راستەوخۆ و وشە بە وشە لە رووسی ڕا کرابوون بە کوردی. شاعیرەکان بە شان و باهۆی ستالین و ئەرتەشی سووریان هەڵدەگوت و شێعریان بۆ ساز دەکرد.

لە کوردستان‌دا بە پێچەوانەی شوێنەکانی‌تری ئازەربایجان، نوێنەرەکانی سۆڤیەت خۆیان ئاشکرا نەدەکرد و وەبەر چاو نەدەکەوتن، جگە لە چەند شۆفیری لۆری کە بۆ سۆڤیەت و دەوڵەتی سەر بە سۆڤیەت کاریان دەکرد. دەیانگوت نوێنەرانی سۆڤیەت لە مەهاباد جێگاو رێگایان پێدرابوو، بەڵام کاربەدەستانی کورد ئەو دەنگ و باسەیان بە راست نەدەزانی و بەرپەرچیان دەدایەوە. هاشمئۆف کۆنسۆلی سۆڤیەت لە رەزاییە و یاریدەدەرەکەی عەلیئەکبەرئۆف جار جار سەریان لە مەهاباد دەدا(١٢).

لەکاتێکدا کە تیرۆریسم ڕۆژهەڵاتی ئازەربایجانی داگرتبوو وشەپقەی سیاسی زۆر توند ببوو، لە کوردستان‌دا تەنیا چەند دانە زیندانیی سیاسیی هەبوون. یەک دووکەسیش رەنگە بە هۆی سیاسی کوژرابن. هەرچەند کە ژمارەیەک لە کوردەکان لایەنگرییان لە کۆمار نەدەکرد، بەڵام دیسانیش توانییان ڕابکەن و بچن بۆ تاران. لە کۆڵان و شەقامەکانی مەهاباد دا بە ئاشکرا دەکرا گوێ بدەیتە رادیۆکانی ئیستانبوڵ و لەندەن، بەڵام لە تەوریز گوێدان بەم رادیۆیانە تاوانێکی مەزن بوو و سزای مەرگی بۆ داندرابوو. یان لە سەرەخۆیی ولیبرالیسمی قازی محەمەد و دەوڵەتەکەی بوو کە ئەو ئازادییانەی دەستەبەر کردبوو، یان دەنا باڵانسی دسەڵات لە نێوان عەشیرەتەکان‌دا بوو، کە هیچ عەشیرەتێک نەیدەوێرا پێ لە بەرەی خۆی زیاتر رابکیشێ و دەستدرێژی بکاتە سەر ئەندامی عەشیرەتێکی‌تر.

سەرجەمی بەرهەم و دەسکەوتی سەرەکیی ئەو ئازادییانە ئەوە بوو کە حکومەتەکە لە ناو خەڵک لانیکەم خەلکی مەهاباد خۆشەویست و جێگای متمانە بێت. خەلکێک کە زوڵم و زۆریی دەولەتی ناوەندیی ئێرانیان لەسەر وەلاچووبوو و تامی ئازادی و سەربەستییان چێشتبوو.

دژایەتیی و بەربەرەکانی عەشیرەتەکان

گەرچی سۆڤیەت بە ئاشکرا تا رادەیەک هەوڵیدا کە نێوانی عەشیرەتەکان و کۆمار خۆشکاتەوە بەڵام لە راستیدا لەو کارەیاندا سەرنەکەوتن. عەشیرەتەکان سەرەڕای زۆر هۆی مێژوویی وکۆمەڵایەتی و ئایینی، بیانووی زۆر بەهێزی ئابووریشیان هەبوو کە لەگەڵ کۆماری پشت ئەستوور بە سۆڤیەت دژایەتی بکەن. بەشێکی زۆری سەرچاوەی بژیوی عەشیرەتەکان گرێدرابوو بە داهاتی تووتن، کە ئەویش بە هۆی پچڕانی پەیوەندیی کوردستان لەگەڵ شوێنەکانیتری ئێران، بازاریی فرۆشتنی تووتنەکەیان تێدا چوو بوو و بەو چەشنە باری ژیانیان بە تەواویی قورس ببوو. لە هێندێک شوێن سەرەڕای کەم وکووڕیی دەغڵ ودان، خەڵک دەبوایە بەشی بارزانییە لێقەوماوەکانیش، کە لەمێژ بوو بەسەریاندا دابەش کرابوو، بدەن. لەنێو عەشیرەتەکاندا، مام عەزیزی کوڕی قەرەنیاغای رەحمەتی سەرۆکی عەشیرەتی مامەش لەگەڵ بایزاغای مەنگوڕ هاوپەیمان بوون، فرە لە قازی محەمەد ناڕازی بوون و بە ئاشکرا دژایەتییان دەکرد. جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە رەزاییە هەڕەشەی لێکردن و پێی ڕاگەیاندن کە ئەگەر دەست لە دژایەتیی هەڵنەگرن، بارزانییەکانیان دەنێرنە سەر. مام عەزیز بەربەرەکانیی خۆی هەر درێژە پێدا تاکوو بارزانییەکان بە راستیش هێرشیان کردە سەری وئەویش لەترسان لەگەڵ پیاوەکانی پێی پێوەنا و هەڵات بۆ عێراق. ئەمەرخانی شکاک وەزیری شەڕی کابینەی قازی محەمەد، وازی لە کارەکەی خۆی هێنا و لە بناری کێوەکانی زیندەشت لە باشووری رۆژئاوای شاپوور، بە دوورەپەرێزی و بێلایەنی دانیشت. زۆربەی زۆری عەشیرەتەکانیتری باکووری کوردستان لاسای ئەمەرخانیان کردەوە و وازیان لە کۆماری کوردستان هێنا. ئەو عەشیرەتانەی کە قاز محەمەد دەیتوانی لەسەریان حیساب بکا، یەکیان عەشیرەتی گەورک بوو لە مەهاباد کە نیزیک هەزار چەکداریان هەبوو، ئەوەی تریشیان بەشێک لە عەشیرەتی چووکەی زەرزا لە ناوچەی شنۆ بوو.

تەنانەت مەلا مستەفا و بارزانییەکانیش لەبەر ئەوەی قازی محەمەد چیتر نەیدەتوانی بەخێویان بکا، وردە وردە سارد دەبوونەوە. کاتێک دەوڵەتی تاران هەستی بەوە کرد کە قازی محەمەد بی پشت و پەنا ماوەتەوە، پشووی سوار بوو و رۆژ بەرۆژ زەخت و گوشاری زیاتری بۆ کۆمار هێنا. هەرچەند سۆڤیەت بەڵێنی دابوو کە لە هەموو بارێکەوە یارمەتییان بکا، بەڵام هەتا رۆژی رووخانی کۆمار لە ساڵی ١٩٤٦دا نە لە چەکی قورس خەبەرێک هەبوو ونە لە هێزی چەکداری پەروەردەکراو. لەڕاستیدا هیچ جۆرە هێزێکی چەکداری رێک و پێک لە گۆڕێدا نەبوو.کاتێک کە ئێرانییەکان بە مەبەستی هێرش هێنان لە هەموو بارێکەوە خەریکی خۆ ئامادە کردن بوون، قازی محەمەد بە تووڕەیی و بە پەلە پەیامی بۆ عەشیرەتەکان، کە تەنیا هیواو هومێدی بوون نارد و پێیڕاگەیاندن کە، سۆڤیەت بەڵێنی یارمەتیی پێداوین و داوا لە ئێوەش دەکەم بچن بۆ بەرەکانی شەڕ لە دژی ئەرتەشی ئێران. عەشیرەتەکان داوەکەیان رەت کردەوە!

دامەزرانەوەی دەسەڵاتی ئێران

ئێســـتا ئیدی ڕووداوەکان بەخێرایی تێپەڕ دەبن، دەوڵەتی تاران پێیداگرتووە و دەڵێ دێموکراتەکانی ئازەربایجان ناوچەی زەنجان کە ســـەر بە ئازەربایجان نیە چۆڵ بکەن. کاتێک ئێران ئەرتەشـــی لە ناوچەکە خزاند و لەســـەر داواکەی خۆی ســـوور بوو، دێموکراتەکان ڕازی بە چۆڵ کردنی ناوچەکە بوون، بە چەشـــنێک کە هەتا ئاخری مانگی نوامبر ئەو ناوچەیە بە تەواویی کەوتە ژێردەستی ئەرتەشی ئێران. ماوەیەک پاشتر واتە لە نێوەشەوی ١٠ی دیسامبڕدا ئێرانییەکان هێرشیان کردە سەر پێگەی دێموکراتەکان لە دۆڵی قافلانکۆی باشووری شاری میانە. دوای شـەڕێکی بیست و چوار سـەعاتە، دێموکراتەکان تێکشـــکان و بەرپرســـەکانیان زۆر بە پەلە، لە ســـاڵرۆژی گیرانی تەورێزدا ڕێگای دوورودرێژی سۆڤیەتیان گرتەبەر و بۆی دەرچوون.

ســـەرۆکی دەوڵەتی دێموکراتی ئازەربایجان لە تێلگرافێکدا کە بۆ قەوام کردبووی، گوتبووی کە سەیفی قازی، واتە فەرماندەری کوردی ئاگاداری بڕیارەکەی خۆی کردووە و پێی گوتووە کە داوا لە هێزەکانی خۆی بکا تەقە بوەستێنن.

ســـەدری قازی برای قازی محەمەد کە نوێنەری پاڕلمانی ئێران بوو و لە نێوان قازی محەمەد و ئێراندا هاتووچۆی دەکرد، لە ڕۆژی ١٣ی دیســـامبردا لە مەهاباد ڕا چوو بۆوە میاندواو. ســـەدری قازی لە وێندەرێ بە ژێنڕاڵ هومایوونی گوتبوو کە کوردەکان ڕازین ئەرتەشـی ئێران بە بێ شـەڕ و خوێن ڕژتن بێتەوە ناوچەکە. ژێنڕاڵ هومایوونی لە وەڵامدا گوتبووی کە پاش ئەوەی بارزانییەکان لە ناوچەی مەهاباد پاشـــەکشـــەیان کرد، ئەوکات ئەرتەش بەرەو مەهاباد وەڕێ دەخا. هومایوونی لە مەنگوڕ و مامەشـەکان کە لە عێراق ڕا گەڕابوونەوە، هەروەها لە بەشێک لە دێبوکریەکان کە سەر بە دەوڵەت بوون، دەستەیەکی تەیار کرد و بە سەرۆکایەتیی سەرهەنگ غەفاری وەپێشی دان. پێش ئەوەی بگەنە شاری مەهاباد لە نیزیک شـــار نوێنەرانی قازی محەمەد هاتن و پێیان گوتن، بە گوێرەی ڕێک کەوتنەکەی ئێمە و ژێنڕاڵ هومایوونی قەرار وابوو ئەرتەش شـــار بگرێتەوە نەک ئەو عەشیرەتانە، کە لەوانەیە شار بسوتێنن. عەشیرەتەکان بەبێ تەقە پاشـەکشـەیان کرد و لە ١٥ی دیســـامبری ١٩٤٦دا، دوای ئەوەی بارزانییەکان مەهابادیان چۆڵ کرد و بەرەو نەغەدە کشانەوە، ئەرتەشی ئێران هاتەوە مەهاباد و کۆتایی بە تەمەنی یەک ساڵەی کۆماری کورد هێنا.

خەڵک پێشوازییەکی زۆریان لە ئەرتەشی ئێران کرد. قازی محەمەد و فەرماندەرەکانی ئەرتەش چاویان بە یەکتر کەوت. بەڵام لە ١٧ی دیسامبردا ژمارەیەک لە کوردەکان گیران و ڕۆژی دواتریش قازی محەمەد و سـەیفی قازی و زۆرکەسـی‌تر گیران. تەنیا ئەندامێکی دەوڵەتی قازی کە ئازاد مایەوە و نەگیرا، حاجی بابەشـــێخ بوو کە بە هۆی پلەی بەرزی ئایینی و ئیحترامێکی زۆر کە لەنیوخەڵکدا بووی، خۆیان تێنەگەیاند. ژمارەیەکی زۆر لە کوردەکان توانییان لە گوندەکاندا خۆ بشارنەوە یان ڕابکەن بۆ عێراق.

سـەرەڕای گرتن و ڕاونان، تەمبێیانەی بەشـێک لە بەرپرسـەکانی کورد ئەوە بوو کە دەبوایە جێگاو ڕێگایان دابا بەو عەشیرەتانە کە لایەنگری دەوڵەت بوون و دەبوو بەخێویان

کردبان. ئەوە مێتۆدێکی ئێران بوو کە لە لایەک کاتیان بە فیڕۆ نەدەچوو و لە لایەکی تریشەوە پێویستیان بە پێک‌هێنانی مەحکەمە نەدەبوو.

سەدری قازی لە ماوەی تەمەنی یەک‌ساڵەی کۆماردا، کاتێک تارانی بەجێدەهێشت و دەگەڕاوە مەهاباد کە دەوڵەتی ئێران داوای لێکردبایە. بەڵام لە ئاخر سەفەردا کاتێک کە لە ٣٠ی دیسامبردا دەگەڕاوە بۆ تاران، لە ماڵەکەی خۆیدا گیرا و هێنایانەوە مەهاباد و لەگەڵ براکەی لە بەندیان کرد. ئەرتەش بە خەڵکی ڕاگەیاند هەرکەس سکاڵا و بەڵگەیەکی لە دژی بەندییەکان هەیە ڕایگەیەنێ. پاش لێکۆڵینەوە و مەحکەمەیەکی نیزامیی، قازی محەمەد و سەیفی قازی و سەدری قازی بە مەرگ مەحکووم کران و لەبەرەبەیانی ٣١ی مارسی ١٩٤٧دا لە مەیدانی(چوارچرای) مەهاباد لە سێدارەدران.

دەوڵەتی ئێران بۆ لەناو بردن و سڕینەوەی شوێنەواری دەوڵەتی قازی محەمەد" کەمپەینێکی" بەربڵاوی وەڕێ خست. چاپخانە و ڕۆژنامە نووسینی کوردی خڕکرایەوە و خوێندن بە زمانی کوردی قەدەغە کرا و هەموو کتێبەکان لەبەر چاوی خەڵک ئاگریان تێبەردرا. بۆ چاوترسێن کردنی عەشیرەتەکانیش ١١ کەس لە سەرۆکەکانی عەشیرەتی فەیزوڵابەگی گەورکی سەقز ئێعدام کران. پاش گیرانەوەی ئازەربایجان، دەوڵەتی دێموکراتی ئازەربایجان هێشتا بە تەواوی نەڕووخابوو کە جوتیار و کرێکار و بازاری دەستیان کرد بە کوشتن ورِاونانی دێموکراتەکان. دژ کردەوەی ئازەرییەکان بە مانای ئەوە بوو، کە حکوومەتی دێموکراتی ئازەربایجان نە تەنیا لە ناو خەڵکدا خۆشەویست نەبوو، بگرە زۆریش لێی بێزار بوون.

ئەوە زۆر شتێکی سەرنج ڕاکێشەرە کە لە مەهاباد ڕووداوەکان ڕەوتی خۆیان زۆر بە هێمنی پێوا و هیچ کارەسات و دژکردەوەیەکی لەم چەشنە نەقەوما.

دیاردەیەکی زۆر زەق و بەرچاو لە ئازەربایجان ئەوە بوو کە حکوومەتی دێموکراتەکان پۆلیسی نهێنی فرە بەهێزی وەک ئەمرازێک کە لە هەل و مەرجی پێویستدا کەڵکی لێ وەرگرن ساز کرد بوو. لە حاڵێکدا قازی محەمەد هیچ گروپ و ئەمرازێکی لەو چەشنەی پێک نەهێنابوو. ئەو فاکتۆرانە ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن و ڕادەگەیەنن کە دەوڵەتی قازی محەمەد لەناو خەڵکەکەی خۆیدا، لانیکەم لە مەهاباد وەک پێتەختی خۆی خۆشەویست و جێگای ڕێز و متمانە بوو. لە ناوچەکانی باکووردا ئەمەرخانی شکاک و عەشیرەتەکانی سەر بە ئەو، هیچ دەورێکی بەرچاویان لەو ڕووداوانەدا نەبوو. ئەرتەشی ئێران لە کاتی هێرش بۆ سەر ئازەربایجان، بۆ ئەوەی دەستی بە تەواویی ئاواڵە بێت و منەتی خەڵکیتر نەکێشێ، ئەمەرخانی شکاکی ئاگاداری پلان و گەڵاڵەکانی خۆی نەکرد.

کاتێکیش کە ئەمەرخان بەپێی هێندێک کەین‌وبەین، پیاوەکانی خۆی بۆ هێرش بردنە سەر دێموکراتەکان کۆ کردبۆوە، هێشتا هیچ جووڵەیەکی نەکردبوو کە شەڕ کۆتایی هات. ئەمەرخان و عەشیرەتەکانیتر، بە ناردنی دیاری و بەرتیل بۆ ئەفسەرەکانی ئێران،

وەفاداریی خۆیان راگەیاند، ئەرتەش لێیان خۆش بوو و ئیجازەی پێدان لەسەر جێگاو ڕێگای خۆیان دامەزرێنەوە.

تەنیا زێرۆبەگ نەبەخشرا، ئەویش بە هۆی ئەوەوە بوو، کاتێک خەریکی وتوویژ لەگەڵ ژێنراڵ هومایوونی بوو، پیاوەکانی لە باڵانیش پەلاماری سەربازە ئێرانییەکانیان دابوو. پاشان زێرۆبەگ مەجبوور بوو لەگەڵ هێندێک لە پیاوەکانی خۆی و ئاسۆرییەکان بەرەو شنۆ بڕۆن و پەنا بۆ مەلا مستەفای بارزانی بەرن، کە لە حاڵی تەقە وەستانێکی کاتی لەگەڵ دەوڵەتی ئێراندا بوو.

دەوڵەتی ئێران داوای لە مەلا مستەفا کرد کە یان چەک دابنێ، یان دەنا دەبێ لەگەڵ عەشیرەتەکەی بگەڕێتەوە بۆ عێراق. چون مەلا مستەفا داواکەی دەوڵەتی قەبوڵ نەکرد، دیسان شەڕ دەستی پێکردەوە. تا ژوئەنی ۱۹٤۷، بارزانییەکان بەشەڕ کردن خۆیان گەیاندە ماکۆ و لەوێندەرێ ڕا سنووریان بڕی و ئاوای دیوی سۆڤیەت بوون.

پوختە و ئەنجام

بەگیرانەوەی مەهاباد بە دەستی ئەرتەشی ئێران، خەبات و تێکۆشانی ئەم دوایەی کوردەکان لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتی کورد دا کۆتایی پێهات. ئەم کەرەتەش هەروەکی جارانی پێشوو هۆی سەرەکیی سەرنەکەوتنی کوردەکان، نەبوونی یەکیەتی لە نێو ریزەکانی خۆیان دابوو. لە کاتێکدا زۆربەی زۆری بەڕێوەبەران و کادرەکانی جوڵانەوە لە توێژی رووناکبیر و تیگەیشتووی شار و شارۆچکەکانەوە ڕا هاتبوون، باڵی نیزامیی جوڵانەوەکە هەمیشە لە عەشیرەتەکان و سەرۆکەکانیانەوە پێکدەهات، کە بە تێکڕایی نەخوێندەوار و هەلپەرەست بوون، کە لەگەڵ کز بوونی دەسەڵاتی دەوڵەت دەستیان کرد بە راوڕووت. ئەوە یەکێک لە گیروگرفتە بنەڕەتیەکانی جوڵانەوەی نەتەوایەتیی کورد بوو.

لە ماوەی ساڵی ۱۹٤٦دا عەشیرەتەکانی کورد زۆر ئاسایی دژایەتی دەسەڵاتی دەوڵەتی کوردیان دەکرد. ئەوان ئەو سەربزێوییەی کە لەسەردەمی دەسەڵاتی حکوومەتی ئێراندا بوویان، لەسەردەمی حکوومەتی قازی محەمەدیشدا کە وەکی خۆیان لە رەگەزی کورد بوو، درێژەیان پێدا. زۆربەی عەشیرەتەکان لەلایەک بە پێی سروشتی عەشیرەتی و لە لایەکیتریشەوە بە هۆی دڕدۆنگی و بێمتمانەیی بەرانبەر بە پێوەندییەکانی قازی و سۆڤیەت، پاڵیان وە ئەرتەشی ئێراندا.

هۆی رووخانی کوتوپڕ ولە ناکاوی کۆماری کوردستان دەگەڕێتەوە سەر سۆڤیەت کە نەیتوانی یارمەتی پێبکا. حیزبێکی تازە پێکهاتووی بە هێزی میللی، کە بەشی هەرە زۆری خوێندەوارە کوردەکانی لە خۆیدا کۆ کردبۆوە، کەوتە ژێر تەوژمی تەئسیری بێگانەکان و پاش ئەوی کە بە گوێرەی گونجاو کەڵکی خۆیانیان لێوەرگرت، پشتیان تێکرد و بەجێیان هێشت. ئەو دەوڵەتە چووکەیە کە لەژێر چاوەدێری و پاراستنی ئەرتەشی سووردا پێکهاتبوو، تەنیا کاتێک دەیتوانی درێژە بە تەمەنی خۆیبدا، کە ئەرتەشی سوور

گەڕاباوە. دوای ئەوەی لە لایەک کوردەکان هومێدێکی ئەوتۆیان نەمابوو و لە لایەکیتریشەوە دەوڵەتی ئێران لە ناوچەکەدا سەقامگیر ببۆوە، ئێتر هیچ شانس و ئاسۆیەکیش بۆ جووڵانەوەی قازی محەمەد نەمابۆوە کە درێژە بە ژیانی خۆی بدا.

ئەو بەسەرهات و رووداوانە بوون بەهۆی ئاڵوگۆڕێکی فرەبەرچاو لە نێو جووڵانەوەی رزگاریخوازی کورد دا. ئێستا ئێتر نە کۆمەڵەی ژێکاف ماوە و نە حیزبی دێموکراتی کوردستان، بەشێکی زۆر لە رێبەران و بەرپرسەکانی کورد یان مردوون یان زیندانی کراون و یان لە دوورەوڵاتیدا دەژین. بەڵام دیسانیش هەمووی ئەوانە بەو مانایە نییە کە ناسیۆنالیسمی گەلی کورد لە نێوچووە. پشت و پەنای کۆماری کوردستان بەشی رووناکبیر و پێشکەوتووی کۆمەلانی خەڵک بوون کە رۆژ بە رۆژ لە باری چەندایەتی و چۆنایەتی، لە حاڵی پەرە ئەستاندندا بوون. نەیارەکانی کۆمار لە کەسانێک پێکهاتبوون کە رۆژ بە رۆژ لە حاڵی کەم بوونەوە و لەناو چووندا بوون. دەبێ داهاتوو ئەوەمان بۆ روون کاتەوە، کە ئایا لە شوێنێکدا کە خەڵکەکەی مرید و لایەنگری رێبەرانی مەزهەبی و سەرۆک عەشیرەتەکانن و ناسیۆنالیسم بۆیان دیاردەیەکی نەناسراوە، جوڵانەوەی کوردی شتێکی پراکتیک و گونجاوە؟ کوردەکان هەرگیز وڵاتی یەکگرتووی خۆیان نەبووە و بەیەکەوە تامی بەرهەمی کولتووری لە مێژینەی خۆیان نەچێشتووە.

کێوەکان وەک پەرژینێک ئەوانیان لە یەکتر دوور خستووەتەوە و هەمیشە بۆ دابین کردنی پێداویستییەکانی کولتووری و ئابووریی خۆیان مەجبوور بوونە چاو لە دەستی پێتەختی ئەو دەوڵەتانە بن، کە وڵاتەکەیانی داگیر کردووە، ئەگەر ئەو دەوڵەتانەی وا کوردستانیان داگیر کردووە ، نەتەوەکەی خۆیان لەبان کوردەکان دانەنابایە و کۆتاییان بە چەوساندنەوەی نەتەوایەتیی کورد هێنابا و تا ڕادەیەکیش ئۆتۆنۆمی‌یان دابنایە، رەنگ بوو توانیبایان متمانەی کوردەکان بەرەو خۆیان راکێشن و فیدراسیۆنێکی فرە نەتەوەیی بە شێوەی سویس پێک بینن. ولاتانی عەرەبی لەم پیوەندییەدا هەنگاوی یەکەمیان ناوەتەوە، ئەگەر دەست و دەسەڵاتی بێگانە لێی گەڕابایە، دەکرا لە ئێرانیش سیاسەتێکی لەم چەشنە بەکار بهێندرێ کە لە جیاتی جودایی، کورد و ئێرانییەکان لێک نێزیک بکاتەوە.

پەڕاوێزەکان

١ نووسەر نووسیویەتی کۆمەڵەی ژیانی کورد، بارتەقای ئینگلیزییەکەی" کۆمیتەی لاوانی کوردی" بۆ داناوە.

Komala-i Zhian-i Kurd, or” Committee of Kurdish Youth”

٢ جل و بەرگی کوردی پێکهاتووە لە : پێچێکی ریشوودار‌ی تەخت شین، جلیتقەیەکی نەخشاندراو و پاتۆڵێکی بۆری فش و درێژ لە پەشمی خۆماڵی، پشتێندێکی زۆر و رەنگاورەنگ، کە لە پێشەوەڕا چەند کەڕەت گرێچن کرابوو و خەنجەرێکی خواری لەبەر چەقێنرابوو. مۆدنەیەک لەبەر پشتێندەکە چەقابوو و توربە توتنێکی پێ هەڵاوەسرابوو.

لەســەردەمی ڕەزا شــادا کوردەکانیش وەکی خەڵکەکانیتری ئێران جل وبەرگی خۆیان لێ قەدەغەکرابوو، بەڵام دیســــانیش جل و بەرگەکەیان کە ســـەمبۆلی نەتەوایەتییان بوو شاردیانەوە و پاراستیان. بەدوای داگیر کردنی ئێران لە لایەن وڵاتانی هاوپەیمانەوە، دیسان هێنایانەوە گۆڕێ. لە ڕاســتیدا عەشــیرەتەکان کە لەناوچەکانی چڕ و شــاخاویدا دەژیان، هەرگیز جل و بەرگی خۆیان وەلا نەنا. کوردەکان لیباســـی ڕێک و پێک و جوان دەبەر دەکەن بە چەشـــنێک تەنانەت کوردێکی هەژاریش پێی خۆشــــە دراوەکەی خۆی بدا بە پشتێندێک یان پێچێکی جوان تا بە ژەمێک کەباب. زەبروزەنگی ڕەزا شا لەسەر کوردەکان و قەدەغە کردنی جلو بەرگەکەیان بوو بە هۆی ڕق و کینەی ئەوان لەدژی حکوومەتەکەی.

٣ لـە بـارەی حیزبی تودەوە، بڕوانـە جووڵانـەوەی کومونیســـتی لـە ئێران، جۆرج لینزوسـکی نووسـیویەتی و لە میدلئیسـت جۆرناڵ سـاڵی ١٩٤٧، ڕووپەڕی ٢٩-٤٥ بڵاو بووەتەوە.

٤. زیرۆبەگ ســـەرکردەی تاقمێک بوو کە لە زووەوە لەگەڵ ســـمایلئاغای ســـمکۆ سـەرۆکی ڕاپەڕینی شـکاکەکان هاوکاری دەکرد. بە دوااى تێکشـکان و کوژرانی سمکۆ، زێرۆبەگ هەڵات بۆ عێراق. لە ســـاڵی ١٩٤١ دا گەڕاوە بۆ گەلی باراندووز. بۆ ئەوەی دەســـەڵاتێک لەو ناوچەیە پێک بێنێ، زۆر لەگەڵ ئەفســـەرە ســیاســییەکانی ســۆڤیەت وەک یاریدەدەر و بەردەســت دەبینراو لە هاتووچۆ دابوو. پێوەندی و تێکەڵاوی زێرۆبەگ لەگەڵ سۆڤیەتیەکان ئەو هەلەی بۆ ڕەخساند کە دەورێکی بەرچاوی لە ئاڵوگۆڕەکانی کوردستاندا هەبێ. هەر چەند کە ئەو مەسـەلەیە لەناو عەشـیرەتەکەی خۆی، واتە هەرکی کە هەمیشــە مریدی سەرۆکەکەی خۆیان بوون شتێکی زۆر گرینگ نەبوو.

٥ ئەندامانیتری دەوڵەتی تازە پێکهاتووی کورد بریتی بوون لە :

حاجی بابە شێخ سـەرۆکی ئایینی ناوچە، سـەرۆک وەزیر، سـەدیق حەیدەری وەزیری کار وتەبلیغات، مەناف کەریمی وەزیری خوێندن، حەمەدەمین موعێنی وەزیری بازرگانی، ئەحمەد ئیلاهی وەزیری بەشـــی ماڵی، ســـەید محەمەد تەهازادە وەزیری دەرمان و تەندروســـتی و خەلیل خۆشـــناو وەزیری نێوخۆ. تەنیا یەکێک لەوانە لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵە بوو، بەڵام هەموویان بە گشـــتی لە چین و توێژی دەوڵەمەندی خاوەن مڵک، کاربەدەست و بازرگان بوون.

٦ ڕێکـەوتننـامـەکـە لـە تـەورێز لـە لایـەن نوێنـەرانی ئـازەربـایجـان: پێشــــەوەری، بیریا،دوکتور جاوید سـەدیق پادگان، و نوێنەرانی کوردسـتان، قازی محەمەد، سـەید عەوڵا گەیلانی، ئەمەر خانی شکاک، زێرۆبەگ و ڕەشید بەگی هەرکی ئیمزا کرا.

٧ ســـنە شـــاری ناوەندی ئوســـتانی کوردســـتان و مەڵبەندی پێشـــووی حکوومەتی ئەردەڵانەکان بوو و تەنانەت ناوچەکانی سەقز و بانەشی دەگرتەوە، بەڵام نەک سەردەشت کە گرێدرابوو بە ئازەربایجان. کاتێک باسی کوردستان و وشەی کوردستان دێتە گۆڕێ بە

مانای مەڵبەندی ســـنە نییە، بەڵکە مەبەســـت مەڵبەندی ژێردەســـەڵاتی حکوومەتی قازی محەمەدە کە لە ئوستانی کوردستاندا هەڵنەکەوتبوو. بە واتایەکیتر ئوستانی کوردستانی نەدەگرتەوە.

٨ ئەرتەشی سوور لە ٩ی مانگی مەی ١٩٤٦ دا ئێرانی بەجێهێشت.

٩ حەمە رەشیدخان بە مەبەستی دامەزراندنەوەی دەسەڵاتی خۆی لە بانە، لە ژێرەوە لەگەڵ ئێرانییەکان خەریکی وتوێژ بوو،کوردەکان زۆر متمانەیان پێی نەبوو. هەروەها کوردەکان و ئێرانییەکانیش پێیان وابوو کە حەمەرەشیدخان بە دزی لە گەڵ ئینگلیس نێوانی هەیە. لە مانگی ئاگوســـت، دەنگۆیەک بڵاو بووەوە کە گۆیا پیلانێک بۆ کوشـــتنی ئەو لە مەهاباد لە گۆڕێدا بووە، پاشان حەمەرەشیدخان دیسان هەڵاتەوە بۆ عێراق.

١٠ ئەفسەری بەرپرسی پێوەندی لەگەڵ ئێران، سەرهەنگ محەمەد نانەوازادە بوو، کە خۆی یەکێک لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەش بوو. پاشـــان بەهۆی کەوتنە خوارەوەی فڕۆکەیەکی ئێرانی لە نیزیک شاری بانە کوژرا.

١١ لە ســـەردەمی کۆمەڵەدا هێندێک نووســـراوە و بڵاڤۆک، بڵاو بوونەوە، بۆ وێنە گەلاوێژ. بەتایبەت ئۆرگانی رەسمی کۆمەڵە بە نێوی نیشتمان کە وێنەیەکی سەلاحەدینی لەسەر بەرگەکەی بوو و لە کوردستانی عێراقیش وەک ئێران بڵاو دەبۆوە.

١٢ ئەسەدۆف، دواین موشاویر و یاریدەدەری سۆڤیەت لە مەهاباد، رایگەیاندووە کە تا دواین رۆژەکانی تەمەنی کۆماری کوردستان لە مەهاباد بووە و پاشان هەڵاتووە و چووەتە کۆنسۆلی سۆڤیەت لە تەورێز.

*ئارچی رۆزوێلت، وەک یاریدەدەری نیزامیی ئەمریکا لە ماوەی مارســـی ١٩٤٦ تا فێوریەی ١٩٤٧ لە تاران خزمەتی کردووە. لە ئەو ماوەیەدا، ئەو لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەســـەر وەزعی کوردەکان کرد و یەکێک لەو چوار ئەمریکاییانە بوو کە لە ماوەی تەمەنی کورتی کۆماری کورد دا بە سەفەر چوو بۆ مەهاباد.